

PROF. KR. KURE ja B. SÖÖT

EESTI KEELE GRAMMATIKA

II

KESKKOOLI IX KLASSILE

III JAGU

RK „PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“ □ TARTU 1947

A-16122

Professor KR. KURE ja B. SÖÖT

EESTI KEELE GRAMMATIKA

II

KESKKOOLI IX KLASSILE

III jagu

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TARTU 1947

Lauseõpetus.

LIHTLAUSE.

1. Lause mõiste ja liigitus.

214. Kõneldes väljendame oma mõtteid. Iga mõte on väljendatud sõnadega, mis on üksteisega tihedalt seotud.

Külm raksus väljas. Tuiskas lund. Raske oli liikuda mööda maanteedki. Punaarmeelased aga sammusid kiiresti üle lumega kaetud välja. Nad vabastasid fašistidest ühe küla teise järel.

Esitatud katkendis on viis lõpetatud mõtet. Igaüks neist on väljendatud mitme sõnaga, mis üksteisega on seotud. Kuid lõpetatud mõtet võib väljendada ka ühe sõnaga. Näiteks: Töö-tatakse. Õppige! Appi!

Rühm sõnu või üksik sõna, mis väljendab lõpetatud mõtet, nimetatakse lauseks.

215. Lauseid ja nende ehitust vaadeldakse keeleõpetuse osas, mida nimetatakse **lauseõpetuseks** ehk süntaksiks.

Suulisel väljendusel on lause lõpul peatus. Kirjas eraldatakse laused tavaliselt üksteisest punkti, küsi- või hüüumärgiga, selle järgi, missugused on laused oma sisult, kas 1) jutustavad, 2) küsivad või 3) hüüdvad, käskivad ja soovivad.

216. Sõnad, mis kuuluvad lausesse ja vastavad mingile küsimusele, nimetatakse lauseliikmeiks.

Laps korjas tamme alt tõrusid.

Kes korjas? — Laps. Mis tegi laps? — Korjas. Mida korjas? — Tõrusid. Kust korjas? — Tamme alt.

Abisõnale *alt* ei saa omaette küsimust asetada. Ta ei ole seega lauseliige, vaid moodustab koos sõnaga *tamme* ühe lauseliikme.

217. Lauseliikmed jagunevad pea- ja kõrvalliikmeteks. Lause pealiikmed on alus ja öeldis.

Lapsed jagunevad lihtlauseiks ja liitlauseiks.

Lause, mis väljendab üht mõtet ja koosneb ainult pealiikmeist, nimetatakse laiendamata lihtlauseks. Näiteks:

Päike tõusis. Inimesed ruttasid. Algas töö.

Lause, mis väljendab üht mõtet, kuid milles on ka kõrvalliikmeid, nimetatakse laiendatud lihtlauseks. Näiteks:

Soe ilus suvi hakkab lõpule jõudma. Põllumehed koristavad põllul vilja. Varsti tuleb peksumasin külla.

218. Mõtted, mis on väljendatud üksikuis lihtlauseis, võivad olla vahel üksteisega tihedas seoses ja nii ühineda üheks liitmõtteks. Selliselt ühendatud lihtlauseid moodustavad liitlause. Näiteks kaks lihtlauseid *Meie ees kohises jõgi. Temast tuli üle minna* võib ühendada üheks liitlauseks: *Meie ees kohises jõgi, millest tuli üle minna.*

Liitlauseks nimetatakse seega niisugust lauset, mis koosneb kahest või enamast ühte liitmõtet väljendavast lihtlausest.

Lapsed, mis kuuluvad ühte liitlauseesse, eraldatakse kirjas üksteisest kirjavahemärkidega (enamasti komadega).

219. **Harjutus.** Lihtlauseid ühte ja liitlauseid teise tulpa kirjutada!

Kui Pärtel ärkas, oli päike juba magaja põõsa tagant üles otsinud. Ta ei näinud last. Pärtel tõusis püsti. Eemalt oli kuulda hobuste hirnumist ning varsti kostis kapjade plagin üsnä lähedalt. Külal olid hobused lahti pääsenud. Nüüd kihutasid nad koerte saatel üle viljapõldude. Kuna läbi aiaveersete põõsaste oli raske nurmedele näha, ruttas Pärtel ukse ette õue. Ta kartis, et karjamaa koplid võisid lahti pääseda ka tema hobused. (P. Vallaku järgi.)

2. Lause pealiikmed.

220. Jälgida järgmisi lauseid:

Alus (subjekt)	Öeldis (predikaat)
<i>Vedur</i> (mis?)	<i>villistab</i> (mida teeb?)
<i>Linnud</i> (kes?)	<i>laulavad</i> (mida teevad?)
<i>Puud</i> (mis?)	<i>kohisevad</i> (mida teevad?)
<i>Õpilasi</i> (keda?)	<i>on ilmunud</i> (on mida teinud?)
<i>Vihma</i> (mida?)	<i>oli sadanud</i> (oli mida teinud?)
<i>Tuglas</i> (kes?)	<i>on kirjanik</i> (on kes?)
<i>Kepp</i> (mis?)	<i>lebab</i> (on missuguses seisundis?)
<i>Tammepuu</i> (mis?)	<i>on kõva</i> (on missugune?)
<i>Lugemine</i> (mis?)	<i>ei ole ajaviide</i> (ei ole mis?)
Kes? mis? keda? mida?	Mida teeb? tegi? on teinud? oli teinud? jne., mida ei tee? on mis või kes? on missugune?

Elmised laused koosnevad kahest osast: esimene lause osa avaldab tegijat või olijat ja on lauses **aluseks**, teine osa väljendab tegemist või olemist ja on **öeldiseks**.

Alus ehk subjekt nimetab seda olendit või asja kellest või millest midagi lauses öeldakse, väljendades tegijat või olijat, omaduse või ole muse kandjat jne. Ta vastab küsimusele: kes? mis? keda? mida?

Öeldis ehk predikaat märgib seda, mida öeldakse alusest, ta väljendab aluse tegemist või olemist, omadust, seisukorda või liiki kuuluvust. Ta vastab küsimusele mida teeb? mida tegi? mida on teinud? mida oli teinud? missuguses seisundis või olukorras on või oli? kes või mis on alus?

Mehed (alus) tegid (öeldis) põllul tööd. Must pilv (alus) oli juba peaaegu poole taevast katnud (öeldis).

Tammsaare (alus) on suurimaid eesti kirjanikke (öeldis).

221. Kõiki teisi lauseliikmeid nimetatakse lause kõrvalliikmeiks. Nad seletavad või laiendavad üksikuid lauseliikmeid. Mida tegid mehed? — Tööd. Kus tegid? — Põllul. Missugune pilv? — Must.

222. **Harjutus.** Alusele üks ja öeldisele kaks joont alla tõmmata!

Kevad läheneb. Päevad helenevad. Saabub linde. Tärkavad lilled. Puud punglevad. Kõik on rõõmsad.

223. **Harjutus.** Kirjutada 3 laiendamata ja 3 laiendatud lihtlauset ning 4 liitlauset.

3. Sõnade-vaheline seos lauses.

224. Sõnad on lauses mõtte pooldest üksteisega seotud. Seda mõttelist seost väljendavad sõnade vormid, s. o. muutelõpud ja tüve astmevaheldus, aga ka abisõnad ja sõnajärjestus.

Lapsed õpi-*vad*. Karl-i raamat. Sõi pu-*d-r-u* ära. On laua-*l*. Seisab akna *all*.

Kaks iseseisvat sõna, mis mõtteliselt (täenduslikult) ja grammatiliselt teineteisega on seotud, moodustavad sõnaühendi. Lause *Mees künnab põldu traktoriga* jaguneb järgmiseks sõnaühendiks: *mees künnab, künnab põldu, künnab traktoriga*. Abisõnad kuuluvad sõnaühendisse koos nende iseseisvate sõnadega, millede suhteid nad väljendavad, nagu oleksid nad nende muutelõpud.

Lauses *Meie kooli õpilased läksid läbi pargi jõe äärde* ekskursioonile on järgmised sõnaühendid: *meie kooli, kooli õpilased, õpilased läksid, läksid läbi pargi, läksid jõe äärde, läksid ekskursioonile*.

Et seos sõnade vahel lauses selge oleks, on vaja lause sõnad tähenduslikeks sõnaühendeiks jagada ja siis nende omavahelist grammatilist seost vaadelda.

225. Seos sõnade vahel lauses võib olla kaheksugune:

- 1) rinnastav seos ehk rinnastus ja
- 2) alistav seos ehk alistus.

Rinnastuses on sõnad üksteisega seotud üheõiguslikena, üheväärsetena.

Näiteks: loen ja kirjutan; sukk ja saabas; niiske, kuid soe; isa emaga.

226. Alistuses eraldatakse alistavad sõnad alistuvatest sõnadest. Viimased seletavad, täiendavad, määravad või laiendavad esimesi. Seega on alistav sõna lauses peamine ja alistuv sõna temast sõltuv. Seda sidet on kerge küsimuste varal selgitada. Sõna, mis vastab küsimusele, alistub grammatiliselt sõnale, millest küsimus lähtub.

Näiteks: Loeb (mida?) raamatut. (Nimisõna osastav kääne *raamatut* seletab pöörd sõna *loeb*.) Huvitavat (missugust?) raamatut. (Omadussõna *huvitavat* seletab nimisõna *raamatut*.) Loeb (kuidas?) pikkamisi. (Määrsõna *pikkamisi* seletab pöörd sõna *loeb*.)

Niiviisi kujutab laiendatud lause endast terve ahela teineteisega seotud sõnu (sõnaühendeid). Seda võime järgmisest skeemist näha:

Tugev noormees kandis kiiresti kotid vankrile.

(kes?) noormees (mida tegi?) kandis

(missugune?)

tugev

kiiresti kotid vankrile

kuidas?

mis?

kas?

On kaks tüüpi alistavat seost sõnade vahel:

1) ühildumine e. kongruents (väikese-*d* lapse-*d* õpi-*vad*);

2) juhtivus e. rektsioon (*kolhoosi* kari; sööb *rohtu* karjamaal; tuleb arvestada *tingimusi*).

227. Ühildumine on niisugune seos sõnade vahel, kus alistuv sõna ühildub vormilt alistava sõnaga, s. t. esineb sellega samas käändes ja arvus või samas pöördes ja arvus.

Nii näiteks on pöördsõna *kandis* ühildatud nimisõnaga *noormees* isikus ja arvus; omadussõna *tugev* on ühildatud nimisõnaga *noormees* käändes ja arvus. Lauses *meie töötame* on pöördsõna *töötame* ühildatud asesõnaga *meie* isikus ja arvus.

Ühildumisel muutub alistuv sõna sõltuvalt alistava sõna muutumisest. Näiteks: *kartul kasvab*, *kartulid kasvavad*; *andekas tütarlaps*, *andekat tütarlast*, *andekale tütarlapsele*, *andekad tütarlapsed* jne. (alistavad sõnad: *kartul* ja *tütarlaps*).

228. Rektsioon on niisugune seos sõnade vahel, kus alistav sõna (põhisõna) nõuab alistuvat sõna (laiendit) teatavas käändes.

Rektsioon väljendab ühe asja teise päralt- või küljesoleku suhet (*õe* kleit, *maja* katus) või tegevuse suhet asjaga, mida väljendab alistuv nimisõna (äestab *maad äkkega*, vedas *sõnniku põllule*).

Alistava sõna (põhisõna) muutumisel ei või alistuv sõna (laiend) muutuda, kui suhe peab samaks jääma.

Näiteks: *õe* kleit, *õe* kleidil, *õe* kleidiga, *õe* kleidid jne., äestab *maad äkkega*, äestan *maad äkkega*, äestavad *maad äkkega* jne.

Niipea kui muudame alistuvat sõna, muutub ka suhe asja ja tegevuse vahel. Näiteks: palun *venda*, palun *vennale*, palun *vennaga* jne.

Sõnad võivad alistuda ka ees- ja tagasõnade abil:

Hüppasin koorma otsa, sõitsin raudtee silla alt läbi ja ajasin hobuse rahvamaja ette.

229. **Harjutus.** Jagada järgmised laused sõnaühendeiks!

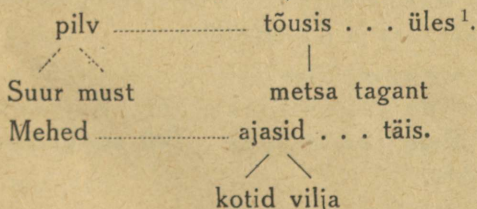
Täna sõitis meie rahvamajja linnateatri näitetrupp. Kõik vanemate klasside õpilased läksid näidendit vaatama. Mina istusin emaga kolmandas reas. Näitlejad mängisid hästi. Ma elasin sügavalt etendusele kaasa. Kaua olid näidendi kujud mul silmade ees.

230. **Harjutus.** Kirjutada järgmised näited vihikusse! Alis-
tuvale sõnale joon alla tõmmata: ühilduvale katkeline ja juhi-
tavale pidev sirgjoon.

Näidis. Päike tõusis. Otsin vihiku.

Päike tõusis. Otsin vihiku. Ilusad ilmad. Õpilaste näidend. Kirjutan sulega. Luigid lendasid ära. Tunni algus. Tulistas vaenlast. Kingitus õele. Ettekanne lõppes. Pane lauale. Võtke kapi tagant! Armastame teatrit. Autod kihutavad. Arvestage aega ja kohta!

Antud näidiste järgi joonistada nende lausete skeemid, märkides ühildus katkeline ja rektsioon pideva sirgjoonega:

¹ Kõrvalsõnad on seotud alati pöörsõnadega, moodustades liitpöörsõna, millel on lihtverbist erinev tähendus. Võrrelda: *ajama* ja *täis ajama* (= täitma).

Oli sadanud äikesevihma. Eemal säras selge vikerkaare look. Kaasik lõhnas soojas niiskuses. Puude lehed olid värskelt rohelised. Põllul saagis rääk oma laulu.

äikesevihma oli sadanud.

Alus e. subjekt.

231. **Harjutus.** Tõmmata alusele üks ja öeldisele kaks joont alla ja märkida, missuguse sõnaliigi missuguseis vormes alus esineb!

1) a) Kevad (mis?) ligineb. Pungad (mis?) puhkevad. Piima (mida?) ei ole veel laual. Pioneere (keda?) töötab põldudel.

b) Usin (kes?) õpib. Haiged (kes?) paranevad. Tarku (keda?) ja hoolsaid (keda?) oli meie klassis palju.

d) Ühtegi ei langenud lahingus. Esimene saavutas rekordi.

e) Ma käisin miitingul. Keegi võttis sõna.

2) Lugemine oli ta eriliseks harrastuseks. Kas on sul selle kohta ütlemist? Kõneleja vaikis. Õppida on vajalik.

Aluseks on kõige sagedamini nimi- ja asesõna nimetavas käändes.

Aluseks võivad üldse olla:

1) Kõik käändsõnad nimetavas ja osastavas käändes.

2) Verbi käändelised vormid nimetavas ja osastavas käändes ja *da*-infinitiivis.

3) Ka igasugune sõnaliik või sõnarühm, kui see esineb käändsõna tähenduses. Näit.: *Hurraa kõlas hästi ja tugevasti. „Oma“ on asesõna. „Õöl on üheksa poega“ on eesti vanasõna.*

4) Sõnaühendid nagu:

a) Nimi- või asesõna nimetavas käändes koos nimi- või asesõnaga kaasaütlevas käändes:

Isa emaga läksid teatrisse. *Meie sinuga* jääme koju.

b) Arvsõna nimetavas käändes koos nimisõnaga osastavas käändes:

Kaks sõpra vestlesid omavahel. *Viis meest* tuli tuppa. *Palju rahvast* oli tulnud koosolekule.

Ülesanne. Kirjutada 5 lauset, milledes aluseks on verbi käändelised vormid!

Aluseta laused.

232. **Harjutus.** Täiendada järgmised laused alustega! Asusin esimesena tee. Miks tulid nii vara? Kandis kiigu kesa peale. Läksid agitatsioonipunkti.

232a. **Harjutus.** Tõmmata öeldisele joon alla ja märkida, missuguses tegumoes see esineb!

Täna mindi linna. Selleks asuti juba vara tee. Sõideti läbi metsade ja aasade. Teel vaadeldi mööduvaid külasid.

Kui öeldis on umbisikulise tegumoe vormis, siis lauses alus puudub.

233. **Harjutus.** Leida öeldis ja seletada, mispärast ka järgnevais lauseis ei ole alust.

Sajab ja sajab lõpmata. Müristab. Lööb välku. Tuiskab. Siin tõmbab kangesti. Külmetab. Toas on soe. Mind ajab higistama. Pööritab.

Märkus: Seda tüüpi lauseis arvati olevat vanal ajal tegijaks mingi üleloomuline jõud. Nüüd on need laused impersonaalsed.

234. **Harjutus.** Leida öeldis ja seletada, mispärast neis lauseis ei ole alust:

Siit ei pääse läbi, peab ümber minema. Külma ilmaga peab soojalt rõivastuma. Seda võib uskuda. Kas tohib võtta? Seda maksab vaadata.

Täis- ja osaalus.

235. Vaadelda ja võrrelda järgmisi lauseid!

Alus on nimetavas (mis? kes?)	Alus on osastavas (mida? keda?)
<p>Delegaadid jõudsid pärale (s. o. kõik delegaadid, kes pidid tulema).</p> <p>Suhkur on toosis.</p> <p>Piim voolas maha.</p> <p>Mehed töttasid tööle.</p> <p>Loomad jäid metsa.</p> <p>Kalad elavad vees.</p>	<p>Delegaate jõudis juba pärale (s. o. osa delegaate).</p> <p>Suhkrut on toosis (osa suhkrut).</p> <p>Piima voolas maha.</p> <p>Mehi töttas tööle.</p> <p>Loomi jäi metsa.</p> <p>Turul oli ka kalu.</p>

Alust, mis esineb nimetavas, nimetatakse **täisalus**eks ehk totaalsubjektiks. Täisalus väljendab **täit kogu, tervikut** või **kõiki** kõnesolnud asju või olendeid.

Osastavas esinevat alust nimetatakse **osaalus**eks ehk partsiaalsubjektiks. Osaalus väljendab teatavat **osa** või **ebamäärast hulka**.

236. Panna tähele aluse esinemist järgmises lauses!

Katku ajal suri vanasti inimesi tuhandete kaupa (sest mitte kõik inimesed ei surnud, vaid osa). Maanteel voolas rahvast linna poole. Ainult üksikuid õpilasi puudus möödunud veerandil.

Järelikult, kus midagi esineb ainult osana millestki, on parem tarvitada osaalust.

237. Vaadelda järgmisi lauseid!

Naised pesevad pesu (mitte: **Naisi** peseb pesu, sest siis võiks ka nii aru saada, et pesu peseb naisi). **Pioneerid** mängisid õues palli. **Töölised** raiuvad puid (mitte: Töölisi raiub puid). **Õpilased** õpivad ülesannet. **Miski** ei võinud Jaagu tervist enam päästa.

Kui lauses on öeldiseks transitiivne (sihiline) verb (s. o. niisugune, mille tegevus on suunatud mingile asjale), siis **tarvitatakse täisalus**. Osaalus on võimalik intransitiivsete (sihitute) verbide puhul (s. o. niisuguste puhul, mis tähendavad tegevust, mis tegija enesega sünnib, nagu: *olema, istuma, jalutama, jooksuma, magama* jne.): *õpilasi jalutas (oli, istus, seisis) aias*. **Osaaluse** öeldis on **alati ainsuses**.

238. Võrrelda järgmisi lauseid ja jälgida neis aluse esinemist.

Eitav kõne — osaalus.	Jaatav kõne — täisalus.
Mul ei ole (= ei ole olemas) vihikut .	Mul oli vihik .
Kaali talus pole koera .	Selles talus on kuri koer .
Toal ei olnud (= polnud olemas) ust .	Toal on juba uks ees.
Jaagul pole kahetsust .	Kahetsus oli väga suur.
Neil nagu poleks olnudki noorust .	Tema noorus oli muretu.

Kui öeldiseks on **eitavas kõnes** verb *olema*, mis **eitab subjekti** olemasolu, siis **tarvitatakse osaalust**¹.

Vaja, tarvis olema on ka jaatavas lauses harilikult osaalussega, näit.: *Seda paberit on mul veel tarvis. Temale on abelist vaja*.

Märkus. Ka rahvapärases kaksikaluses esineb osastav kääne, näit.: *koera-kassi kisuvad, õde-venda läksid külla*.

239. **Harjutus**. Panna klambreis olevad alused kas nimetavasse või osastavasse käändesse!

¹ Ka eitavas lauses on subjekt mõnikord nimetavas, kui verb *olema* ei eita aluse olemasolu või täielist puudumist. Näit.: *Aken ei ole veel valmis. Poeg ei ole täna töö*.

Vaenlasel ei olnud enam (vastupanujõud). Kõik meie klassi (õpilased) läksid ekskursioonile. (Linlased) jalutas pühapäeviti puiesteedel. (Lapsed) mängivad pimesikku. (Aeg) on küllalt. Tal ei olnud selleks (aeg). (Aeg) läheb ruttu. Küllikil ei olnud nüüd (mees), emal (poeg). (See hobune) läheb mul kohe vaja. Selles maastikus oli (ilus) ja (kaunis). Üle ämbri ääre loksus natuke (piim) maha. Juba langeb (esimesed õied) sirelilt. Meil (viljakandev muld) on leida igalt poolt. Mul on (põhjus) rõõmustada. Mul ei ole selle üle (nurisemine ega kaebamine). Tema üleskutsele saabub (võistlushimulised) ligidalt ja kaugelt. Katkistest kottidest pudenes (suhkur ja jahu) teele.

Õeldis e. predikaat.

240. Vaadelda öeldise esinemist järgmises lauses!

1. Stalinlik viisaastak mobiliseerib inimesi kangelas-tegudele. Meie kodumaa ette on tõusnud uued ülesanded. Kogu nõukogude rahvas võttis suure vaimustusega vastu uue viie aasta plaani. Laev ei olnud veel sadamast lahku-nud (pöördsõna liitmuude *ei olnud lahkunud* on öeldiseks). Siia oli poisile pehme ase tehtud. Naaber ei olevat aktu-sele läinud. Ilma õppimata ja harjutamata ei oleks nii kaugale jõutud.

2. Ojakeses oli vool aeglane. Minu vend on õpetaja.

Õeldis e. predikaat on tähtsaim lauseliige, sest ilma öel-diseta tavaliselt ei ole lauset. Kui ta mõnikord puudub, siis on ta juurdemõeldav, näiteks vanasõna *kust tuul, sealt meel*.

Sisult on öeldisi kahte liiki: 1) Pöördsõnaline öel-dis (Ema kütab ahju. Miili läks tööle). 2) Käändsõna-line öeldis (Arno on õpilane. Vend oli haige).

1) Pöördsõnaline öeldis.

241. Pöördsõnaliseks öeldiseks on verbi pöördelised (finiitsed) vormid, mis väljendavad aluse-tegemist või olekut. Pöördsõnaline öeldis võib olla jaatava ja

eitava kõne kindla kõneviisi olevikus ja liht- ning liitminevikus, käskivas, tingivas ja kaudses kõneviisis niihästi isikulises kui ka umbisikulises tegumoes. Pöördsõna liitmuudete puhul võib pöördsõnaline öeldis koosneda mitmest sõnast, mis selle liitmuute moodustavad (*on teinud, oli antud, ei oleks võetud, ei olnud kuulnud*). **Kui öeldis on umbisikuline, siis alus puudub.** Lausetes *Poiss viiakse kooli, Puud lõhuti peeneks on viiakse ja lõhuti* pöördsõna umbisikulised vormid ja nendega ühte sõnaühendisse kuuluvad *poiss* ja *puud* ei ole alused, vaid sihitised.

2) Käändsõnaline liitöeldis.

242. Lausetes *Kask on puu ja Koer on kuri on on puu ja on kuri* öeldised. Nad koosnevad kahest sõnast, milledest üks on abiverbi *olema* muude, mida köitmeks nimetatakse, ja teine on nimi- või omadussõna, mis väljendab öeldise põhitähendust, näidates aluse tunnust (omadust või seisundit) või liiki kuuluvust. Teda nimetatakse öeldistäiteks ehk predikatiiviks.

243. Korrata verbide finiiitseid vorme ja koostada 4 lauset, milledes öeldis koosneb mitmest sõnast!

244. **Harjutus.** Määrata järgmis is lauseis öeldis! Kirjutada sulgudes mõeldav pöördsõna! Hooletus ees, õnnetus taga. Raudne ruun, siidne saba (= nõel niidiga).

Mees metsa, kütt vastu. Kütt kohe küsima. Eest ära! Tee lahti! Lapsed tuppa!

Au ja kuulsus nõukogude kangelastele!

Vanasõnades, mõistatustes, muinasjuttudes ja hüüdsõnalis is lauseis (kiires kõnes) puudub tihti öeldis, mis on aga kergesti juurdemõeldav.

245. Hoiatus. Tuleb hoiduda verbide *on* ja *oli* liialisest ärajätmisest, sest siis ei saa vahet teha mineviku (*oli*) ja oleviku (*on*) ning kindla ja kaudse kõneviisi (*on* ja *olevat*) vahel.

Näit.: *Ema pööras pilgu pliidilt, kus supp oli keemas (mitte: Emä pööras pilgu pliidilt, kus supp keemas). Arno luges raamatut, mis ta mõne päeva eest oli ostnud.*

KÄÄNDSÕNALINE LIITÕELDIS.

Köide e. koopula ja öeldistäide e. predikatiiv.

246. **Harjutus.** Tõmmata öeldisele joon alla ja vaadelda, missugustest osadest ta koosneb!

Hobune on koduloom (*kes?*). Ta oli õnnelik (*missuguses seisundis?*). Töölisi on seal osavaid ja arukaid (*missuguseid?*). Kaupade hinnad olid odavad (*missugused?*). Eile oli pühapäev (*mis?*). Ajalehti on meil alati saada (*saada näitab olukorda*). See kari on maatõugu (*maatõugu näitab, mis liiki on alus*). Põld oli viljakas.

Laused *Hobune on koduloom* ja *Põld oli viljakas* võime graafiliselt järgmiselt kujutada:

Hobune (alus) on koduloom (öeldis — *kes?*)

| |
köide öeldistäide

Põld (alus) oli viljakas (öeldis — *missugune?*)

| |
köide öeldistäide

Niisuguses liitõeldises väljendab nimi- või omadussõna aluse liiki kuuluvust e. olemust, omadust, tunnust või seisundit. Seda käändsõna nimetatakse öeldistäiteks e. predikatiiviks ja ta väljendab öeldise põhitähendust, kuna abiverbi *olema* muuted on köitmeks (e. koopulaks) predikatiivi ja aluse vahel, kuuludes öeldisse.

247. Et abiverb *olema* koos nimi- või omadussõnaga on öeldiseks, võime näha, kui võrdleme järgmisi lauseid:

Pöörd sõnaline liitõeldis	Käänd sõnaline liitõeldis
Aas <i>haljendab</i> . Ta <i>uhkustab</i> oma pojaga. Jaan <i>õpib</i> .	Aas <i>on haljas</i> . Ta <i>on uhke</i> oma poja üle. Jaan <i>on õpilane</i> .

Intransitiivne verb *olema* nimetatakse abiverbiks, sellepärast et tal ei ole iseseisvat tähendust ja et teda tarvitatakse peamiselt: 1) pöörd sõna liitmuudete moodustamiseks (*on teinud, oli ajanud*) ja 2) köitmeks käändsõnalise liitõeldise osana. Ta väljendab ainult isikut, aega, kõneviisi, tegumoodi ja kõnet (*on suur, on hoone*).

248. Abiverb *olema* esineb iseseisva pöörd sõnalise õeldisena ainult siis, kui ta tähendab *on olemas* või *omab*. Võrrelda sõna *on* järgnevais lauseis:

Jaak on tööline.	Jaak on metsas.
Jaak on terve.	Jaagul on jalgratas.
Sõna <i>on</i> on ilma mõistelise sisuta ja täidab ainult formaalset ülesannet, olles köitmeks.	Sõna <i>on</i> tähendab: <i>on olemas, viibib</i> (kus? metsas); <i>on olemas</i> jalgratas või <i>omab</i> jalgratast.

On olemas tähendus on verbil *olema* ka järgmistes lausetes: Lennuväljal oli paarkümmend lennukit. Onul on suur puuviljaaed. Mõned poisid olid seal. Kas sul raha on? On.

249. Mõned teised verbid on ka abiverbi *olema* sarnased selle poolest, et nad iseseisvalt ei moodusta õeldist, sest ilma õeldistäiteta ei ole nende mõiste arusaadav. Nendega kaasakäiv õeldistäide seletab alust. Niisuguste abiverbidena võivad esineda *saama, hakkama, võima, pidama* (min. *pidi*), *jääma, tulema, minema, tunduma, näima* jt.

Näiteks:

Maja saab kõrge (vrd. Maja on kõrge). Hind tuleb odav (vrd. Hind on odav). Vesi tundub soe (vrd. Vesi on soe). Ilm läheb selgeks. Asi näib imelik. Meri jäi vaikseks.

Märkus: Verbid *saama, jääma, tulema, minema* jts. võivad samuti ka iseseisvate öeldistena esineda. Näiteks: Meie saime kirja. Ema jäi koju. Tädi tuli linnast. Mehed läksid tööle.

250. **Harjutus.** Verbi *olema* muudetele tõmmata üks joon alla, kui ta on köitmeks, ja kaks joont, kui ta esineb iseseisva öeldisena!

Lapsed on metsas marjul. See oli sügisel enne toda kevadist ümberkolimist. Vastaskaldal oli vool aeglane. Öhtu oli pime ja soe. Mänd on väga vaigurikas puu. Trepil ees oli avar õu. Päike oli juba kõrgel. Meie maakera on umbes kolm miljardit aastat vana. Kadri oli unistavate silmadega tütarlaps. Katusel oli palju lund. Sihin oli silmis ja kahin kõrvus. Poeg oli merel. Samil ei olnud ka pesunaiste hulgas sõpru. Taevast ei olnud ühtegi pilve.

251. **Harjutus.** Tõmmata predikatiivile joon alla ja märkida klambresse, missugune sõnaliik sellena esineb!

1) Nõukogude Liit on tõelise vabariigi kehastus. Nisu on põldvili. Terad on päris küpsed. Ta lapsepõlvi olevat olnud muretu. Inimesi on igasuguseid. Ta oli viimane. Mehi oli kolm. Meid oli neli venda ja kaks õde. See on raiskamine. Ta nägu oli pesemata, riided puhastamata ja tubagi koristamata. Andres oli tõe ja õiguse eest kannataja.

2) Töö on teha. Maja on värvida. Midagi ei ole leida. See ese on vaadata, mitte käega katsuda. See on omavahel öelda.

Näidis: Nisu on põldvili (nimisõna).

Predikatiiviks võivad olla: 1) **käändsõna** ja pöörsõna käändelised muuted nimetavas ja osastavas käändes, 2) **da-infinitiv**.

Nimetavas käändes olevat predikatiivi nime-
tatakse **täis-öeldistäiteks** ehk **totaalpredikatiiviks**, osasta-
vas käändes olevat — **osa-öeldistäiteks** ehk **partsiaalpredi-
katiiviks**.

252. Võrrelda järgmisi lauseid ja tõmmata täis-öeldistäitele
alla sirge ja osa-öeldistäitele laineline joon!

Täis-öeldistäide (nimet. kääne)	Osa-öeldistäide (osast. kääne)
See mees on arstiteadlane (on kes?).	Prof. Puusepp oli tähtsa- maid arstiteadlasi (kelle hulka kuulus?).
Meie klassi poisid on usnad .	Poisse on ka usinaid .
Kaval rebane on selle koopa elanik .	Oleme Mäe valla elanikke .
See on lihtne maatõug .	Meie kari on maatõngu .

Osa-öeldistäidet (osast. käändes) **tarvitatakse, kui tahe-
takse väljendada, kelle või mille hulka olend või asi kuulub
või mis liiki ta on. Täis-öeldistäide** (nimet. käändes)
väljendab, **kes või mis olend või asi on** või selle kindlat
omadust, tunnust. Osa-öeldistäite puhul saame mõelda, et
teatavasse rühma, hulka ja liiki ei kuulu ainult üks mai-
nitud asi või olend, vaid et sinna kuulub veel teisi (ta
on üks teistest, teiste seas).

253. **Harjutus.** Panna klambreis olevad öeldistäited nime-
tavasse või osastavasse käändesse!

Eduard Vilde on (suurim eesti kirjanik) (s. o. kuulub nende
hulka). Oleme Laiuse (mees). Moskvas oldi meie vastu väga
(lahke). Adamson ja Koort on meie (kuulsaim kujur) (s. o.
kuuluvad nende hulka). Kui lapsi on (leivasööja), siis on ka
lapsi (laastutooja). Riia on (vanim linn) (s. o. üks teistest)
Baltimaades. Teie suurte tegude tagajärjed on (kustumatu)
ja (kadumatu). Loomi on (kiskja, kahepaikne, roomaja ja muu).
Neiu Anu on (valge veri) ja (keskmine kasv). Kas olete siit

pere (inimene)? Olev ja Ruut on meie klassi (parim ja targim kommunistlik noor) (s. o. kuuluvad teiste seesuguste hulka). Eesti keel on minu (meeldivaim õppeaine) (s. o. üks teistest).

Näidis: Eduard Vilde on suurimaid eesti kirjanikke.

254. Peale nimetava ja osastava võivad predikatiiviks olla ka mõned teised käänded, kui nad moodustavad koos abiverbiga liitõeldise ja väljendavad aluse omadust, tunnust või liiki kuuluvust ehk olemust.

Harjutus. Liitõeldisele joon alla tõmmata ja märkida, mis-suguses käändes on predikatiiv!

Laps sai terveks. Karl hakkas õpetajaks. Kõik jäi vaikseks. Mina olen abiliseta. See raamat on minu. Me saime sõpradeks. See aed on minu venna oma. Ait on puust, laut kivist. Ta saab inseneriks. Aken oli klaasita. Õde on mures. Sõrmus on kullast. See kiri on tädile. Käed on mullased. Ilm läks kül-male. Ta on väikese kasvuga. Täditütar oli seal õpetajana mitu aastat. Nad olid lasteta.

255. Nagu neist näiteist selgub, võivad käändsõnalise liit-õeldise predikatiiviks olla ka mõned teised käänded peale nime-tava ja osastava, kui nad väljendavad aluse tunnust, omadust, seisundit või liiki kuuluvust ehk olemust.

Saavat kääned tarvitatakse peamiselt **predikatiivina**. Predi-katiiviks võivad olla ka **omastav, ilmaütlev, kaasaütlev, seestüt-lev, alaleütlev** jt. käänded.

256. Peale selle võivad predikatiiviks olla ka **määrsõnad** ja isegi **kõrvalsõnad**, kui nad väljendavad aluse seisundit või muud tunnust. Need määr- ja kõrvalsõnad ei esine neis lau-seis oma tavalises määr- ja kõrvalsõna funktsioonis, vaid sele-tavad alust ja sellepärast võiks neid nimetada **seisund sõna-d e k s**.

257. **Harjutus.** Liitõeldisele joon alla tõmmata!

Töö on valmis. Üks oli lahti. Üks esimene hammas oli ära.

Haigus oli küljes. Tee on umbes. Laps on ärkvel. Kõht on täis. Mõtted on laokil. Klaas on katki. Aken oli kinni. Raha on otsas. Puhkust oleks vaja.

258. Peale käändsõnade ja **da-infinitiivi** on liitöeldise predikatiiviks ka verbi *ma*-infinitiivi muuted koos abiverbiga. Näiteks: *Rahvas oli kihamas. Mõtted olid liikumas. Maa on harimata. Käed olid pesemata. See on lubamata. Inimene oli suremas.*

259. **Harjutus.** Määrata eelmiste lausete predikatiivi sõnaliik ja muude!

260. Lauses *Rukis kasvab ilus* on sõna *ilus* predikatiiviks, kuigi *kasvab* ei ole abiverb, sest see lause on sisult väga lähedane lausele *Rukis on ilus* ja mõlemas lauses sõna *ilus* seletab alust.

Märkus: Predikatiiviks võib olla veel ka **käändsõna ees-** ja **tagasõnaga**. Näiteks: *Mesi oli talle mokka mööda. Õed on meil südasuvel ainult nime poolest.*

261. **Harjutus.** Kirjutada välja kõik käändsõnalised liitöeldised ühes alustega (ilma laienditeta).

Valgust oli nüüd nii vähe. Päeva ennast oli vaid nime poolest. Ja sellegi põgusa päeva valgus oli vilets. Taevas oli alati hall. Ning veelgi hallim oli maa selle sompus taeva all. Oli seal ju mõni riba lund ja mõnel päeval tuli veel lisagi. Kuid sellest porilõrtsist piisas ainult jalgade määrimiseks. Sest maa oli uuesti sulanud. Lumekord maa peal oli vaid silmapetteks. Isegi selle vastuhelk oli sogane. (Fr. Tuglas.)

Näidis:

Alus:	Käändsõnaline liitöeldis:
Päeva	oli nime poolest.

262. **Kordamisharjutus.** Tõmmata öeldisele joon alla ja määrata, kas ta on pöördsonaline lihtöeldis või käändsonaline liitöeldis.

Illimar oli mitu päeva haige olnud. Talle oli kord kuuma piima joodetud, kord külmi rätikuid pea ümber seotud. Kuid ta ise ei teadnud sellest palju. Oli ainult väga halb olnud. Ema murelik hääli oli temani kaugelt nagu läbi une kostnud. Ja kui koerad ta voodi äärel end püsti ajasid ning ta hõõguvaid käsi lakkusid, siis olid need ühelt poolt küll koerad, kuid teiselt poolt ka mitte. Nad muutisid ennast oma heaksarvamist mööda, pikenesid ja lühenesid ning vahetasid värvi. Ja siis käisid nende pikad hännad nagu imelikud lehvikud mööda seinu. Need käändusid nagu väänkasvud ümber kappide, tulid kord laest, kord põrandalt ja lehvitasid oma sõbralikke tupsusid otse ta näo ees. („Väike Illimar“.)

Laiendatud lihtlause.

263. Jälgida järgmisi lauseid!

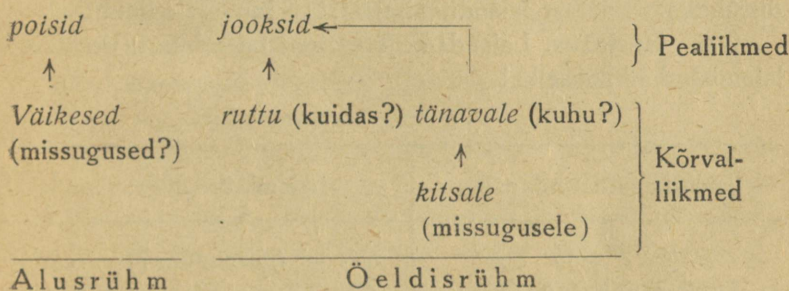
Laiendamata lihtlause	<i>Poisid</i>	<i>jooksid</i>
Laiendatud lihtlause:	<i>Väikesed</i> (missugused?) <i>poisid</i>	<i>jooksid ruttu</i> (kuidas?) <i>kitsale</i> (missugusele?) <i>tänavale</i> (kuhu?)

Laiendamata lihtlauseid saame laiendada, kirjutades aluse ja öeldise juurde teisi sõnu, mis neid täiendavad. Niisugust teise sõna juurde kuuluvat ja sellele alistuvat sõna nimetatakse **laiendiks**. Laiendid on lause **kõrvalliikmed**. Sõna, mille juurde laiend kuulub, nimetatakse **põhisõnaks**.

Lauses *Väikesed poisid jooksid ruttu kitsale tänavale* on *väikesed* laiendiks sõnale *poisid* (missugused poisid?), *poisid* on põhisõnaks sõnale *väikesed*; *ruttu* (kuidas jooksid?) ja *tänavale* (kuhu jooksid?) on laiendiks sõnale *jooksid* (mis on ise põhisõnaks sõnadele *ruttu* ja *tänavale*); sõna *kitsale* on laiendiks sõnale *tänavale* (missugusele tänavale?), kusjuures *tänavale* on põhisõnaks sõnale *kitsale*.

Lauset, milles peale aluse ja öeldise leidub veel laiendeid, nimetatakse laiendatud lihtlauseks. Selles võime eraldada kaks rühma sõnu: **alusrühm**, s. o. alus ühes tema juurde kuuluvate laienditega, ja **öeldisrühm**, s. o. öeldis ühes tema juurde kuuluvate laienditega.

Skeem:

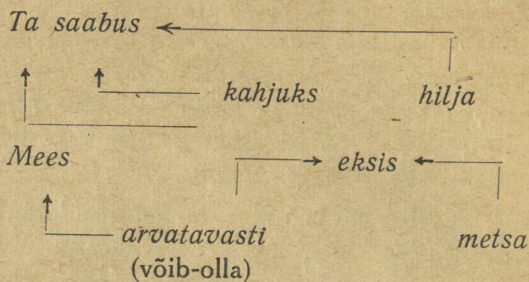

264. **Harjutus.** Määrata laiendatud lihtlauseis alus- ja öeldisrühm, eraldades need teineteisest kahe püstkriipsuga!

Vene ja eesti rahvas on olnud sajandite vältel seotud sõprus-sidemetega. Usinad töölised ehtasid kahekordset maja. Õhetav täiskuu tõusis sinava metsa tagant. Igatsev poiss vahtis pingutatult läbi kiiresti laskuva kevadeõhtu hämaruse. Suur ruum jäi varsti inimestele kitsaks. Vana Juhan sammus õitsvale rukkipoollule. Tugev eelväesalk jõudis kitsale teesuudmele. Meie vahva koer ajas meiega koos vaenlasi taga.

Näidis: Vene ja eesti rahvas || on olnud sajandite vältel seotud sõprus-sidemetega.

265. Vaadata, millele alistuvad laiendid järgmises lauseis!

Mõned laiendid (nagu *kahjuks*, *arvatavasti*, *võib-olla*) võivad alistuda samaaegselt nii alusele kui ka öeldisele, kuuludes seega kogu lausele (nii alusrühma kui ka öeldisrühma). Säärast laiendit nimetatakse **lauselaiendiks**.

266. **Harjutus.** Laiendada järgmised laiendamata lihtlauseid laiendatud lihtlauseiks!

Laiendamata lihtlause	Laiendatud lihtlause
<i>Päike tõuseb</i> <i>Meri vahutab</i> <i>Hobune kihutab</i> <i>Mänd murdus</i> <i>Sõber kirjutas</i> <i>Sõdur saabus</i>	<i>Suvine</i> (missugune?) <i>sätendav</i> (missugune?) päike tõuseb <i>kiiresti</i> (kuidas?) <i>taeva-</i> <i>veerule</i> (kuhu?).

267. **Harjutus.** Kirjutada aluse peale **a.** ja öeldise peale **ö.** ning märkida laiendi kuulumine põhisõna juurde nooleke-sega!

Muretud rändurid matkasid edasi. Nad jõudsid viimaks mägiselle maastikule. Kaunid järved vaheldusid siin metsade ja mägedega. Järvede sinised vood meelitasid rändureid. Nad

ujusid nende jahedais laineis. Matkajad peatusid hiljem ühel kõrgel mäekingul. Avar vaade avanes nende ees. Kümned järved sätendasid neile vastu metsade rohelist. Kollased viljaväljad lainetasid tasa maanteede läheduses. Valge maantee lookles ussina põhja poole. Kaugelt metsade rüpest paistis punane torn.

a. ö.
 ↓ ↓
 Näidis: Muretud rändurid matkasid edasi.
 ↑ ↑

Lause kõrvalliikmed.

Kõik laiendid on lause **kõrvalliikmed**. Nende määramisel on tarvis jälgida põhisõna sõnaliiki, meeles pidades, et abisõnad ei ole lauseliikmeteks.

268. **Harjutus.** Märkida iga laiendi järele klambresse, missuguse sõnaliigi laiend see on!

Masinaruumist kostis masinate müra. Kogu laev värises tasakesi. Ahtris lainetas vastu helkivat päikest lai kiilvee juga.

Madrused seisid kuulipildujate juures. Martin istus padrunikastil ja mängis bajaani. Toomsalu vaatas vaikides merd.

Äkki ilmunud luurelennuk tegi laia tiiru laeva ümber ja hakkas siis pikkamisi kaugenema põhjaranniku suunas.

Laev võttis hoogu ning vajutas nina julgemalt lainetesse. Tüürimees jälgis pikksilma abil sinetavat taevaäärt. (E. Männiku järgi.)

Näidis: *masinaruumist* (pöördsõna „kostis“ laiend); *masinate* (nimisõna „müra“ laiend).

Täiend ehk atribuut.

269. **Harjutus.** Tõmmata järgmisis lauseis nimisõna ja nimisõna tähenduses tarvitatud sõna (näit. arv- ja asesõna, tegija- ja teonimi) laiendile joon alla!

Uus (missugune?) luud pühib puhta (missuguse?) toa. See on venna (kelle?) kiri. Tema (kelle?) onupoeg on teene-line (missugune?) kunstnik. Haige (missugune?) mees viidi arsti juurde. Salk punaväelasi (keda?) hävitas vaenlase (kelle?) kahuri. Mälestage langenud kangelasi! Ta veetis suve käitise puhkekodus. Tung luuletada (=luuletamise tung) oli temal juba noorena veres. Õppimise jätkamiseks ta asus linna.

Näidis: Uus luud pühib puhta toa.

Nimisõna ja nimisõnaliselt tarvitatud sõna (arv- ja ase-sõna, teo- ja tegijanime) **laiendit nimetatakse täiendiks ehk atribuudiks**, s. o. iga nimisõna (ka nimisõna tähenduses oleva sõnaliigi) kohta käiv sõna on atribuut.

270. **Harjutus.** Tõmmata täiendile joon alla ja panna tähele, kuidas täiend väljendub (s. o. missugused sõnaliigid võivad esineda atribuudina)!

1) Hoolas laps on vanemaile armas. Naabri poeg käis meil. Viimendal õppeaastal oli ta õppimises silmapaistev. Iga vili saab omal ajal küpseks. Nime järgi tundmine on poolik.

2) Lainetav rukkiväli kollendas sinava metsa ees. Rändajal tuli tahtmine ujuda (=ujumise tahtmine). Unisel inimesel on soov magada (=magamise soov). Luiskaja mõtted on ebaoloogilised. On juba aeg minna (=minemise aeg). Elvi on meister laulma.

3) Päeval magamine on väikelapsele kasulik. Usinasti töötamine tõstis ta enesetunnet. Pärani uksest lendas lind tuppa. Hurraa! hüüdmine kostis siagi. Kasvatus seesmiselt on tähtsam kui väliselt.

Täiendiks võivad olla:

1) käändsõna (kas üksinda või koos ees- või tagasõnaga),

2) verbi käändelised vormid,

3) määrsõna või mõni muu abisõna.

Seega võivad täiendiks olla **kõik** sõnaliigid.

271. Täiendeid võib liigitada järgmiselt:

- 1) **omadussõnaline täiend** ehk adjektiiv-tribuut,
- 2) **nimisõnaline täiend** ehk substantiiv-tribuut,
- 3) **pöördsõnaline täiend** ehk verbaalne atribuut,
- 4) **määruseline täiend** ehk adverbiaalne atribuut.

272. **Harjutus.** Tõmmata täiendeile, mis vastavad küsimusele missugune? missuguse? missugust? jne., joon alla ja märkida, missugused sõnaliigid need on!

Punased lilled õitsesid lagedal väljal. Kolmandal korral õnnestus hüpe. Olime viimast päeva koolis. Väed tungisid viimseesse võitlusse väsinud ja taganeva vaenlasega. Igavene püha mälestus Isamaasõjas langenuile! Tä oli hakkaja poiss. Põrisev mootor peatus äkki. Koer poiss oli ta.

Näidis: Punased (omadussõna) lilled õitsesid lagedal (omadussõna) väljal.

Säärast täiendit, milleks on omadussõna või mõni muu sõnaliik omadussõna tähenduses, nimetatakse **omadussõnaliseks täiendiks** ehk **adjektiiv-tribuudiks**. Ta vastab omadussõna küsimusele: missugune? missuguse? missugust? jne. Omadussõnaline täiend võib vastavalt põhisõnale olla kõigis käändeis.

273. **Harjutus.** Tõmmata täiendeile, mis vastavad küsimusele kes? mis? kelle? mille? keda? mida? jne., joon alla ja märkida, missugused sõnaliigid need on!

1) Ühiskonna omandiga peame ettevaatlikult ümber käima. Elasin siis naabri korteris. Romaani arvustus oli asjatundlik. Näitekirjanik H. Raudsepp on loonud komöödiaid. Laulja näol peegeldus liigutus.

2) Salk mehi lähenes vallamajale. Kolm aastat oli ta viibinud Aserbaidžanis. Ta ostis kilo võid. Lubage kaks saia ja klaas teed! NSVL Ülemnõukogus võeti vastu rida seadusi.

3) Sabata linnul on raske lennata. Lähenesime kivist majale. Tal oli peas nokaga müts. Puust sulepea purunes.

Niisugust täiendit, milleks on nimisõna või mõni muu sõnaliik nimisõna tähenduses, nimetatakse **nimisõnaliseks täiendiks** ehk **substantiiv-tribuudiks**. Ta võib vastata kõigile nimisõna küsimustele ja võib olla kõigis käändeis.

Ta on kõige sagedamini a) genitiivne (omast. käändes, mis vastab küsimusele kelle? mille?). Näit.: *Traktorist elas venna (kelle?) korteris. Oli kuulda lainete (mille?) kohinat. Jooksja (kelle?) kiirus üllatas meid;*

b) muukäändeline täiend võib olla nimetavas (**Rätsep** *Õhk võitis õnneloosi*) või ka teisis käändeis: **tööle asumine**, **koopasse tungimine**, **kivist maja**, **kupliga lamp** jne.

274. **Harjutus.** Tõmmata täiendile, milleks on verb, joon alla!

Külalisel oli soov lahkuda (= lahkumise soov). Oskus lugeda (= lugemise oskus) on õppimisele aluseks. Lapsel ei olnud praegu põhjust nutta (= nutmise põhjust). Meie noortel on palju tahtmist õppida (= õppimise tahtmist). Enn on meister jooksmas (= jooksmise meister). Niitma minek oli parajasti käsil.

Täiendit, milleks on verb (käändeline muude), nimetatakse **verbaalseks täiendiks**. See on **infinitiivne**, esinedes *da-* ja *ma-*infin. vormis.

275. **Harjutus.** Tõmmata täiendile joon alla ja jälgida selle esinemist järgmises lauseis!

Magamine ei anna maani särki. Linnast tulek oli hilineanud. Vähil ja kalal käimine on ta lemmiksport. Nädalate kaup¹ laisklemine võtab elurõõmu. Öösiti ülalolek mõjub halvasti. Haigena lamamine on tüütav. Kaugelt külalist saime harva näha. Sügiseni ootamine on raske.

¹ Kaassõna arvatakse alati vastava nimisõna juurde (inimeste seas viibimine).

Määruslik täiend ehk **adverbiaalne atribuut** on nimisõna täiend, mis väljendab (nagu määruski) kohta, aega, viisi, seisukorda, põhjust, abinõu jne. ja **alistub ainult nimisõnale** või nimisõnana tarvitatavale sõnaliigile. Ta sünnib sel teel, kui määrusena esinev nimisõna verbi kohavahetuse, ärajätmise või nimisõnaks muutmise tõttu saab mingi nimisõna laiendiks (näit. lauses *Kaugelt tulnud külaline saabus* on *kaugelt* määrus, sest ta alistub verbile *tulnud*; kui jätame aga ära verbi *tulnud*, kuulub *kaugelt* otse substantiivi *külaline* juurde ja on seega täiendiks).

Seesama skeemis:

sõna <i>kaugelt</i> määrusena	sõna <i>kaugelt</i> täiendina	
<i>kaugelt</i> (määrus)	a.	ö.
↓ (kust tulnud?)	<i>külaline</i>	<i>saabus</i>
<i>tulnud</i> (täiend)	↑	↑
↓ (missugune külaline?)		<i>täna</i> (määrus)
a. ö.	<i>kaugelt</i> (täiend, alistub nimisõnale) (kust külaline? või missugune külaline?)	
<i>külaline saabus</i>		

Adverbiaalid, mis laiendavad nimisõna, muutuvad vastavaiks atribuutideks.

Lisand ehk apositsioon.

Nimisõnaliste täiendite hulka kuulub veel üks eriliik — **lisand** ehk **apositsioon**.

276. **Harjutus.** Tõmmata joon alla nimisõnalisele täiendile, mis sisult väljendab sedasama, mida põhisõna sisaldab!

Meie ülikoolilinn Tartu tõuseb uuesti varemeist. Laine, tema noorem õde, puudus täna koolist. Majavalitseja Jaan seisis värvavas. Sellel heinamaal, meie noorpõlve-aegses armsaimas kohas,

peatusin nüüd sageli. A. H. Tammsaare, meie romaanikirjanik, on kirjutanud ka kunstmuistendeid.

Nimisõnalist täiendit, mis teiste sõnadega väljendab sedasama mis tema põhisõna, nimetatakse lisandiks ehk apositsiooniks.

Lisandi kirjavahemärgid.

277. Vaadelda koma esinemist lisandi puhul!

Lisand põhisõna ees	Lisand põhisõna järel
<p>Meie ülikoolilinn Tartu asetseb Emajõe ääres.</p> <p>Meie kriitik ja novellikirjanik Friedebert Tuglas nimetati rahvakirjanikuks.</p>	<p>Tartu, meie ülikoolilinn, asetseb Emajõe ääres.</p> <p>Friedebert Tuglas, meie kriitik ja novellikirjanik, nimetati rahvakirjanikuks.</p>

Põhisõna järel olev lisand ühes tema juurde kuuluvate laienditega **eraldatakse muust lausest komadega**. Kui lisand on aga **põhisõna ees**, jääb ta **komadega eraldamata**.

278. Võrrelda koma esinemisi järgmises lauses!

Põhisõna järel olev lisand nimetavas, osastavas jt. käändeis	Omastavas käändes
<p>„Postimees“, eesti vanim ajaleht, ilmub Tartus.</p> <p>„Libahunti“, A. Kitzbergi parimat draamat, arvestati kiitvalt.</p>	<p>„Postimehe“, eesti vanima ajalehe ilmumiskoht on Tartu.</p> <p>„Libahundi“, A. Kitzbergi parima draama lavastust jälgisime huviga.</p>

Kui põhisõna järel olev lisand on genitiivis, siis pannakse koma ainult lisandi ette (mitte järele).

279. Vaadelda kirjavahemärkide tarvitamist järgmisil juhtumeil!

Komadega eraldatud lisand nim. jt. käändeis	Lisand olevas käändes	Kui abil väljendatud lisand
<p>Kalevipoeg, meie rahvuskangelane, oli tugeva jõuga.</p> <p>See mees, julge sõdur, päästis pataljoni hukkumisest.</p> <p>Eduard Vilde, andekas kirjanik, on „Mahtra sõjas“ kujutanud meie talupoegade rasket seisundit.</p>	<p>Kalevipoeg meie rahvuskangelasena oli tugeva jõuga.</p> <p>See mees julge sõdurina päästis pataljoni hukkumisest.</p> <p>Eduard Vilde andeka kirjanikuna on „Mahtra sõjas“ kujutanud...</p>	<p>Kalevipoeg kui rahvuskangelane oli tugeva jõuga.</p> <p>See mees kui julge sõdur päästis pataljoni hukkumisest.</p> <p>Eduard Vilde kui andekas kirjanik on „Mahtra sõjas“ kujutanud...</p>

Olevas käändes esineva lisandi aset võib täita ka sidesõna *kui* ühenduses vastava lisandsõnaga.

Nii olevas käändes esinevat lisandit kui ka *kui*-lisandit ei eraldata komadega teisist lauseliikmeist. Koma-vigadest tuleb hoiduda eriti *kui* abil väljendatud lisandi puhul.

280. Jälgida koma tarvitamist järgmisis lauseis!

<p>Mitmesõnaline lisand, mille põhisõnaks on isikuline asesõna.</p>	<p>Ühesõnaline lisand, mille põhisõnaks ei ole isikuline asesõna (vaid nimisõna jm.)</p>	<p>Ühesõnaline lisand, mille põhisõnaks on isikuline asesõna.</p>
<p>Meile, vahvaile poistele, meeldis see julgustükk.</p>	<p>Sellele salkkonnale, poistele, meeldis see julgustükk.</p>	<p>Neile noortele meeldis see julgustükk.</p>

Isikulise asesõna ühesõnalist lisandit muust lausest komadega tavaliselt ei eraldata. Küll aga eraldatakse komadega isikulise asesõna mitmesõnaline lisand¹.

281. **Harjutus.** Panna koma, kuhu tarvis!

Koidula meie kuulsaim rahvusliku ärkamisaja naisluuletaja suri Kroonlinnas 12. augustil 1886; 12. augustil 1946 maeti ta jäänu-
sed Tallinna ENSV pealinna lähedale Metsakalmistule. Koidula
meie esimese naisluuletaja mälestussammas asetseb Pärnus. Õpe-
taja hea seltsimees lausus paar julgustavat sõna. Minu vend elus
enam kogenud inimesena manitses meid loobuma sellest hädaoht-
likust ettevõttest. „Kalevala“ kuulus soome kangelasepos ilmus
trükist a. 1835. Mihkel Veske meie rahvusliku ärkamisaja luuletaja
ja esimene eesti keele uurija suri Kaasanis. Pärnu meie suvituslinn
asetseb Riia lahe ääres. Meie suvituslinn Pärnu on päris nägus.
Tema see igavene tuisupea oligi meie õnnetuses süüdi. Sina
kui loov vaim mõistad mind kõige paremini. Mis ma õnnetu
nüüd tegema hakkam! See oli Jaan ta vanem poeg. Kuhu sa
hull nüüd jooksed? Meile tütarlastele meeldis säärane vaprus.
Meie nooremad tütarlapsed hoidusime algul tantsust eemale.

¹ Ka isikulise asesõna ühesõnalist lisandit võib tarbe korral selguse pärast eraldada komadega, näit.: *Meie, poisid, ei olnud sellega nõus.*

Näidis: Koidula, meie kuulsaim rahvusliku ärkamisaja naisluuletaja, suri Kroonlinnas 12. augustil 1886.

282. **Harjutus.** Tõmmata lisandile joon alla ja asetada tarvisminevad kirjavahe märgid!

Oskar Luts meie ilukirjanduslik humorist paljastab „Paunveres“ lõbusas naljamängus oma kasvukoha väärnähtusi. August Kitzbergi meie suurejoonelisema ja viljakama näitekirjaniku kuulsus on ulatunud üle oma rahvuse kitsaste piiride. Vello Üstav meie klassi organisaator on korralik ja hoolas õpilane. Fr. R. Kreutzwaldist „Kalevipoja“ loojast on Ants Laikmaa parimaid eesti portretiste maalinud haruldaselt õnnestunud näopildi. Mis ta nooruke võiski sinna parata! Narvas ENSV piiriäärses linnas on palju keskaegseid kindlusi ja maa-aluseid käike. See pudelike kui õrn ese purunes maha kukkudes. Laansoo Mihkile parimale õpilasele meie klassis anti kingituseks M. Gorki „Ema“. Tema heasüdamelise ja heatahtliku inimesena andis neile vallatused andeks. Anne küla parim laulik leelutas pikki värse. Kuhu ta vallatu kipub? Me neli sportlast sõitsime Moskvasse. Me sportlased sõitsime Moskvasse. Oleme Lembitu meie vpra esivanema ja legendaarse Tasuja järglased!

Näidis: Oskar Luts, meie ilukirjanduslik humorist, paljastab „Paunveres“, lõbusas naljamängus, oma kasvukoha väärnähtusi.

Üte.

283. **Harjutus.** Tõmmata sellele nimetusele, kelle või mille poole pöörduakse kõnetamisega, joon alla!

Tõsta pead, mu õieke, koit on saanud isandaks! Oota, sõber, nii ei kirjutata ega arvutata! Poisid, tulge nüüd minuga kaasa! Võtke oma vihikud ja kirjutusvahendid, lapsed! Sina, Juku, mine karja! Kuldrannake, mil' jõuab laev su kaldale! (A. Reinald.)

Üte väljendab isiku, olendi või asja nimetust, kelle või mille poole kõnetamisega pöörduakse.

Ütte kirjavahemärgid.

284. Jälgida ütte kirjavahemärke lause algul, keskel ja lõpul!

Lause algul	Lause keskel	Lause lõpul
Lapsed , minge nüüd kohe koju!	Minge nüüd, lapsed , kohe koju!	Minge nüüd kohe koju, lapsed !
Armas sõber , mis on sinuga juhtunud?	Mis on, armas sõber , sinuga juhtunud?	Mis on sinuga juhtunud, armas sõber ?

Üte (ühes tema juurde kuuluvate laienditega) **eraldatakse muust lausest komadega** (või komaga).

285. Jälgida kirjavahemärkide esinemist ütte puhul järgmisil juhtumeil!

a) Kallis vend!

Tahan sulle jutustada oma viimase aja elamusist...

b) Väga lugupeetud sm. Laaneste.

Pöördun Teie poole ametiasjus...

Ema! Ema! hüüdis eksinud laps.

Kui üte on eriti tunderõhutatud (selles sisaldub vaimustus, ahastus jne.), siis pannakse selle järele **hüüumärk**. Samuti ka erilise tundevarjundiga ütte lõppu kirja algul pannakse **hüüumärk**. Tavaliselt (asjalikus kirjas) kirja algul tarvitatava ütte järele asetatakse aga **punkt**.

286. **Harjutus**. Panna koma või hüüumärk, kuhu vaja, ja tõmmata üttele joon alla!

Teid ma teretan Eestimaa pojad! Laula laula suukene liigu linnukeekelene! Lilleke lilleke kiire on kaduma kevadel! Arst aita iseennast! Söö sõber ära häbene! Aga armas inimene mis on siis sinuga juhtunud! Vabandage sm. Randaru, et Teid tülitän oma kirjaga! Jääge nüüd lapsed magama! Ole terve

memmekene teiseks terve taadikene! Sind teretame kuldapäike sind õierikas kevade! Söö ratsu sõida ratsu joo ratsu jookse ratsu! Ilus oled isamaa! Palun teid austatud kuulajad tähele panna järgmisi asjaolusid! Tuul sõber kas sa ikka tasa laulad veel? Süsi kandke hoogu andke lõõtsa poisid vajutage! Tule oh rändaja Karksi mägedele! Kuule vanapoiss anna see raamat siia! Mis sa kallis mees jändad niisuguste lapsikute mõtetega? Nüüd poisid matkama! Ära karda õeke! Kuulge seltsimees mis maksab see suur kalaõng? Miks oled nõnda nukker emake? Auväärt eesti emad Tervitan ja õnnitlen Teid tänase autasustamise puhul!

Näidis: Teid ma teretan, Eestimaa pojad!

287. **Ülesanne.** Kirjutada kuus üttega lauset, milledes üte asetada lause algule, keskele ja lõppu!

Näidis: Mu sõbrake, mida sa otsid siit? Mida sa, mu sõbrake otsid siit? Mida sa otsid siit, mu sõbrake?

288. **Harjutus kordamiseks.** Korrata lisandit ja tarvitada õigesti lisandi ja ütte kirjavahemärke! Tõmmata ühtlasi lisandile üks joon, üttele kaks joont alla!

Ja meie väikesed lapsukesed rippusime hea ema küljes kui tüütavad parmud. Oodake lapsukesed küll ma teid aitan! Me kõik vanad ja noored kanname vastutust tuleviku eest. Toots tulge siia ja pange tähele! Sina poiss ära tee rumalusi! Tule ometi mu väike sõbrake ligemale! Vaata mu laulik kuidas kihab siin elu! Miks sa armas koolivend ei ütelnud seda mulle kohe? Teie õppivad noored olge alati valmis kaitsma oma isamaad! Linda Kalevipoja ema pisaraist olevat tekkinud Ülemiste järv. Mis mulle jutustad koidikutuul? Me poisid läheme kohe ujuma. Eesti laul helise jälle meie põldudel! Viibi lind ära nii rutates sõua! Maadeteaduse-tunnis rääkis õpetaja meile Veenuse maakera lähima naabri teekonnast ümber Päikese. Sõbrad asugem tööle ja tegevusele!

Leitnant Karindi esimese rühma komandör andis võitluses head eeskuju. Tema kui vana sõdur teadis meile rääkida paljudest sõjaretkedest. Laulge neiid oma lemmiklaulu!

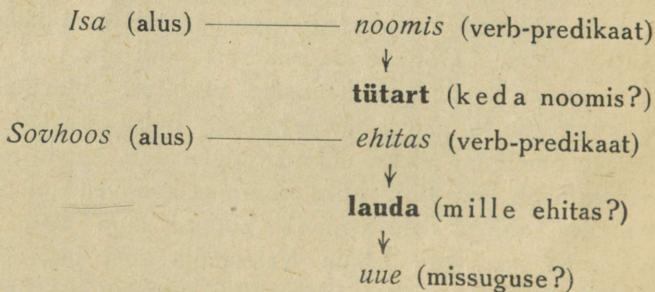
Näidis: Ja meie, väikesed lapsukesed, rippusime hea ema küljes kui tüütavad parmud. Oodake, lapsukesed, küll ma teid aitan!

Sihitis ehk objekt.

289. **Harjutus.** Tõmmata sihilise pöördsona laiendile, mis vastab küsimusele kes? mis? kelle? mille? keda? mida?, joon alla!

Orule ehitati uus laut (ehitati mis?). Sovhoos ehitas uue lauda (mille?). Isa noomis tütart (keda?). Näidake julget omaalgatust (mida?)! Anna mulle parem sulg (mis?)! Ants viibutas piitsa (mida?) ja lõi sellega oma ruuna (keda?). Karmid sõja-aastad tegid tugevaks selle mehe (kelle?). Ajage kott (mis?) püsti! Ülo loodab saada (mida?) kunstnikuks.

Laused *Isa noomis tütart* ja *Sovhoos ehitas uue lauda* võime kavastada järgmiselt:

Verbi laiendid *tütart* ja *lauda* näitavad, millele verbi tegevus on otseselt sihitud.

Transitiivse verbi laiendit, millele verbi tegevus on otseselt sihitud, nimetatakse sihitiseks ehk objek-

tiks. Sihitis esineb **nominatiivis, genitiivis, partitiivis või da-infinitiivis** ja vastab küsimusele kes? mis? kelle? mille? keda? mida?

290. **Harjutus.** Leida seni õpitud lauseliikmed, märkides öeldisele — **ö.**, alusele — **a.**, täiendile — **t.**, öeldistäitele — **ö-t.** ja sihitisele — **s.**

Kustas püüdis kalu ja kuulatas vahetevahel kauget koerahukumist. Ta oli veel noor poiss, lähima küla kooliõpetaja poeg. Vana onu oli teda õpetanud kalu püüdma. Viimane ise aga hoidis praegu Kustase asemel karja. Karjakoer Vahti oli talle seejuures küllalt agar abiline. Koer haukuski nüüd veidi eemal kas oravat, siili või lindu. Poiss tahtis näha seda, mis tema karjakaaslast nii väga huvitab. Kustas tahab tõusta ja sinna minna. Nüüd aga just võtab suur kala õnge. Poiss ei olnud varem näinud nii pikka ja imelikku kala. Ta tahab tõmmata selle ettevaatlikult kaldarohusse ja pingutab nööri. Aga sel hetkel tõukab teda keegi. Ta vaatab taha. See on Vahti, kes hoiab suus suurt rabelevat lindu. Poiss vabastab ruttu kala õnge küljest ja viskab selle kaugele rannaliivasse. See imelik vingerdav kala on angerjas. Nüüd võtab Kustas koera suust haavatud linnu. („Veli Henn.“)

Näidis: Kustas (a.) püüdis (ö.) kalu (s.) ja kuulatas (ö.) vahetevahel kauget (t.) koerahukumist (s.).

Sihitisel võib olla veel omakorda sihitis, nimelt siis, kui sihitiseks on verb. Näiteid eelnevast harjutusest: *Poiss tahtis näha* (s. — mida?) *seda* (s. — mida?)... *Ta tahab tõmmata* (s. — mida?) *selle* (s. — mille?)... *Paul tahtis õppida* (s. — mida?) *ajalugu* (s. — mida?).

Missugused sõnaliigid võivad olla sihitiseks?

291. **Harjutus.** Tõmmata sihitisele joon alla ja märkida klambresse selle sõnaliik!

1) Mees raius puid. Amet ei küsi leiba. Viha laastab linnad ja põletab puud. Kala otsib sügavamat, inimene paremat. See matkaja teab mõndagi. Keda sa otsid? Arno leidis kümme rubla. Töö kiidab tegijat. Ärge unustage õppimist!

2) Virk püüab õppida. Aeg aitab arstida. Vello kardab uppuda ja sellepärast ta ei julge ujuda. Haavatu tahab tõusta, kuid ei suuda tõsta oma kättki.

Näidis: Mees raius puid (nimisõna).

Sihitiseks võib olla:

1) **käändsõna** (nimi-, omadus-, arv- ja asesõna ning verbi käändelised vormid — partitsiibid, tegija- ja teonimi),

2) **da-infiniitiv** (näit. *õppida*).

Täis- ja osasihitis.

292. Panna tähele, missuguseis käändeis sihitis esineb!

Õpilane luges **raamatu** läbi.
Vii see **raamat** kohe raamatukogusse!

Ma sõin selle **leiva** ära.

Tõime **heinad** koju.

Külalised tõid sünnipäevalapsele suure **kringli**.

Õpilane loeb **raamatut**.
Ära lõhu **raamatut!**

Ma söön **leiba**.

Tõime **heinu** koju.

Sünnipäevalaps maitstes **kringlit**.

Küsimus: kes? mis? kelle? mille?

Küsimus: keda? mida?

Nimetavas ja **omastavas** käändes esinevat objekti nimetatakse **täissihitiseks** ehk **totaalobjektiks**, **osastavas** käändes olevat aga **osasihitiseks** ehk **partsiaalobjektiks**.

Millal tarvitatakse täis- ja millal osasihitist?

293. Jälgida täis- ja osasihitise esinemist sõltuvalt 1) lause iseloomust (eitav või jaatav), 2) sihitise enda iseloomust, 3) verbi (mille laiendiks on sihtis) iseloomust, tegevuslaadist!

Täissihitist (kes? mis? kelle? mille?) tarvitatakse:	Osasihitist (keda? mida?) tarvitatakse:
<p>1) Õpilane <i>ostis</i> vihiku. Õpilane <i>tahtis osta</i> uut vihikut. Sportlane <i>saavutas</i> võidu. Sportlane <i>nägi</i> teiste võitu. Majale <i>ehitati</i> kivist katus. Töölised <i>parandasid</i> maja katust.</p>	<p>Õpilane <i>ei ostanud</i> vihikut. Sportlane <i>ei saavutanud</i> võitu. Majale <i>ei ehitatud</i> uut katust.</p>
<p>(Järeldus:) Kui lause on jaatav, siis tarvitatakse kas täis- või osaobjekti (tarviduse järgi).</p>	<p>Kui lause on eitav, siis tarvitatakse osasihitist.</p>
Täissihitist (kes? mis? kelle? mille?) tarvitatakse:	Osasihitist (keda? mida?) tarvitatakse:
<p>2) Näljane Muri sõi leiva ära (kogu leiva). Koristasin laualt toidu (kõik laual oleva toidu). Ta valas vee ämbrist maha (kogu ämbris oleva vee). Mees raius puult oksad ja saagis puu tükkideks.</p>	<p>Karjapoiss sõi leiba (osa leivast). Otsin endale toitu (osa saada olevast toidust). Ta valas ämbrist lilledele vett (osa veest). Tuul murdis puult oksi ja vigastas puud.</p>
<p>(Järeldus:) Kui ta väljendab kogu asja või tervikut.</p>	<p>Kui ta väljendab osa või ebamäärast hulka.</p>

<p>3) Mees lõpetas töö.</p> <p>Sepp tagus uue mõõga (tagumine on lõpetatud).</p> <p>Vend luges selle jutus- tuse läbi.</p> <p>Rätsep tegi riided valmis.</p>	<p>Mees jätkas vahepeal kat- kestatud tööd.</p> <p>Sepp tagus parajasti mõõka, kui me sisse astusime (tagu- mine oli käsil, pooleli).</p> <p>Õde luges huvitavat jutus- tust.</p> <p>Inimesed kannavad riideid.</p>
<p>(Järeldus:) Kui tegevus on lõpule viidud.</p>	<p>Kui tegevus on kestev, jät- kuv (on pooleli).</p>
<p>Üldine kokkuvõte:</p> <p>Täissihitist võib ainult siis tarvitada, kui kõik need kolm tingimust on täidetud.</p>	<p>Osasihitist tuleb tarvitada, kui on olemas üks või enam eelmainitud kolmest tingimu- sest.</p>

294. **Harjutus.** Panna klambreis olevad sõnad nõutavasse käändesse ja tõmmata täisobjektile üks, osaobjektile kaks joont alla!

Kirjanik ei kirjutanud oma matkast (suur raamat), vaid pidas sellest (pikk kõne). Ta lõpetas (lugemine) ja (kirjutamine) ja läks jalutama. (Eksamilehed) ei ömmeldud toimikusse. Toa (uks) ei tule lukustada. Kes unustas (see pakk) siia? (Teder) püüdsin, (jänes) tõin koju. Hea ilm ei riku (kuub) ega (kasukas). Vend ei saanud (uus hobune). Nad sõitsid minema (pillimees) ootamata. Miks sa (see kiri) oled põlema süüdanud? Meie kahurituli sundis vaenlase (ratsavägi) taganema. Kapten oli (see mõte) algatanud. Pudel sisaldas kogu (see vedelik). Poiss oli lõpetanud (ujumine). Eile tõi postimees

isale (suur pakk) ja (üks kiri). (See Toots) peab küll mõneks päevaks vee ja leiva peale panema. Saime (nurk) kitsamaks teha. Teadsime oma (külaline) juba ammu saabunud olevat. (See lugu) jutustas emale üks ta hea tuttav. Mehed otsustasid (kõik saadikud) Tallinnasse saata. Kas ma võin (see lamp) teise tuppa viia!

295. **Harjutus.** Tõmmata objektile alla sirge ja verbile, s. o. sihitise põhisõnale, mille juurde sihitis kuulub, laineline joon!

Iga nõukogude inimene armastab oma kodumaad ja rahvast. Need meie noored lendurid vihkasid kõigest südamest vaenlasi. Austa oma isa ja ema! Laps kardab pikset. Veri ihkab vere hinda („Kalevipoeg“). Ta igatses vaikust ja rahu. Jüriöö võitluse päevil 1343. a. abistas eestlasi jällegi vene abivägi. Koer tundis õhus vihma lõhna, maitstes närbutvat rohtu ja nuusutas siis põõsa all jänese jälgi.

296. Säärased **tundmust, tahtmist, meeltetegevust ja eneseavaldust** väljendavad verbid nagu armastama, vihkama, austama, püüdma, kartma, põlgama, kahetsema, igatsema, ihkama, himustama, nägema, teadma, kuulma, nuusutama, maitsema, tundma, ootama, lootma, katsuma, kuulama, kaitsema, haistma, imestama, ihaldama, puutuma, kiitma, laimama, söimama, õnnitlema, vanduma, vihastama, pahandama, kurvastama, rõõmustama, manitsema, oskama, uskuma, nõudma, sallima, tänama, teretama, mälestama, tähendama, vahtima, vaatama, ütlemata, käitama, kõnnitama jt. tähendavad oma iseloomult **kestvat, jätkuvat tegevust** ja nõuavad järelikult **osaobjekti**.

Märkus. Kõrvalsõnade **ära, kinni, läbi, üles, maha** jne. abil võib osa eespool mainitud verbidest omandada lõpetatud tegevuse tähenduse ja nõuda **täisobjekti**. Näit: *Tööline püüdis hobuse kinni. Isa noomis poja läbi. Sõber kiitis minu nõu heaks.*

Vanemad tundsid oma lapse ära. Arvustajad laitsid selle poeemi maha. Traktor künnab õhtuks selle maa üles.

297. Tegevuse lõplikkust väljendatakse täissihitise, kusjuures sagedasti esineb ka kõrvalsõna, mis osasihitise juures tavaliselt puudub.

Viin need raamatud ära. Ajas loomad välja. Luges kirja läbi. Tegid vankri valmis.

Harjutus. Tõmmata täissihitisele alla sirge joon, osasihitisele laineline joon ja kõrvalsõnale kaks joont!

Ajage poisid üles. Ta sai kirjad kätte. Loe see raamat läbi. Juhan jõi kõik kalja ära. Meie niidame rukki õhtuks maha. Mees rakendab hobuse ette. Ära vala vett maha! Tüdruk õmbleb mantlile nõopi ette. Ta pani parajasti ust kinni.

298. **Ülesanne.** Leida 5 osasihitisega lauset, kus esineksid tundmust, tahtmist ja meeltetegevust väljendavad verbid!

Näidis: See kunstnik armastab merd ja päikest.

299. Vaadelda objekti tegevusaja väljendajana!

Täisobjekt + verbi olevik	Osaobjekt + verbi olevik
Rätsep õmbleb mulle uue ülikonna (tulevikus).	Rätsep õmbleb mulle ülikonda (praegu, olevikus).
Õpetlane kirjutab edaspidi uue raamatu kinnistähedest (tulevikus).	Õpetlane kirjutab uut raamatut kinnistähedest (olevikus).
Homme teeme klassitöö (tulevikus).	Teeme parajasti hoolega klassitööd , kui inspektor sisse astub (praegu).

Täisobjekt ühes **verbi olevikuga** väljendab enamasti **tulevikku**, kuna **osaobjektiga** olevikuvormil püsib harilikult ka oleviku tähendus.

Märkus. Täisobjektei anna olevikuvormile alati tulevikulist tähendust, näit. kui olevik väljendab **korduvat** tegevust või **kestvat** seisukorda: *Ta ostab endale igal aastal uue ülikonna. Päike paneb mere sätendama. See moodustab erandi jne.*

Täisobjekt nimetavas ja omastavas käändes.

300. Panna tähele täisobjekti kääned, kui predikaat on käskivas kõneviisis!

Predikaat käskivas kõneviisis	Predikaat teistes kõneviisides
Too vihik siia!	Toon (tooksin, ta toovat) vihiku siia.
Anna mulle kõvem sulg! Jooge tass kohvi!	Andsin talle kõvema sule. Ta jõi (jooks, joovat) tassi kohvi.
Täitke oma kohus isamaa vastu! Viige see kiri posti ja tooge ajaleht!	Sellega ta täidab oma kohuse isamaa vastu. Ta viib kirja posti ja toob ajalehe.
Nimetav kääne (kes? mis?)	Omastav kääne (kelle? mille?)

Täisobjekt on nimetavas käändes, kui lause öeldis on käskiva kõneviisi jaatavas kõnes.

Märkus. Kui predikaadiks on verb *paluma* käskiva kõneviisi tähenduses, siis võib *da*-infinitiiviga esineda nimetavaline täisobjekt.

Näit.: *Palun kohe uks sulgeda!* (= sulgege kohe uks!).
Palun kiri kaasa võtta! (= võtke kiri kaasa!).
Palun lõpetada kirjutamine! (= lõpetage kirjutamine!).
Palume anda oma aadress! (= andke oma aadress!).

301. Panna tähele täisobjekti käännet, kui predikaat on umbisikulisel tegumoes!

Predikaat umbisikulisel tegumoes	Predikaat isikulisel tegumoes
<p>Poiss pannakse kooli. Lapsele kingiti puust hobune ja plekist pasun. See seisukoht on juhtkirjas avaldatud.</p>	<p>Isa pani poisi kooli. Kinkisin lapsele puust hobuse ja plekist pasuna. Avaldasin oma seisukoha juhtkirjas.</p>

Täisobjekt on nominatiivis, kui predikaat on umbisikulisel tegumoes.

302. **Harjutus.** Tõmmata täisobjektile joon alla ja panna tähele selle käännet, kui tema põhisõnaks on *da*-infinitiiv, mis on lause aluseks või aluse laiendiks! Leida igas lauses alus ja öeldis!

<p>Objekti põhisõnaks on da-infinitiiv, mis on lause aluseks või selle laiendiks.</p>	<p>Objekti põhisõnaks on teised verbivormid [või <i>da</i>-inf. + <i>peab</i>, <i>võib</i>].</p>
--	--

da-inf. alus:

<p><i>Tuleb osta</i> uus pliiats. <i>Traktoristil on tarvis lõpetada</i> küüdmine. <i>Sinu ülesandeks oli</i> kiri posti <i>viia</i>. <i>On vaja kaasa võtta</i> see raamat. <i>Parem on</i> see küsimus edasi <i>lükata</i>. <i>Mul õnnestus võita</i> takistus. <i>Kasulik on pakutud</i> tingimus vastu <i>võtta</i>.</p>	<p><i>Ostsin</i> uue pliiatsi. <i>Traktorist lõpetas</i> küüdmise. <i>Viisin</i> kirja posti. <i>Õpilane peab kaasa võtma</i> selle raamatu. <i>Me võime selle küsimuse</i> edasi <i>lükata</i>. <i>Võitsin</i> takistuse. <i>Ta võttis vastu pakutud</i> tingimuse.</p>
---	--

da-inf. aluse laiend:

Mehel on võimalus kinnitada oma **varandus** õnnetuste vastu.

Kirjanikul on mõte lõpetada **romaan**.

Juhatajal on kavatsus luua kindel **kord** ja **distsipliin**.

Meie matkajal oli palav soov ületada **mägi**.

Inseneril on nõu ehitada suur **pilvelõhkuja**¹.

Kindlustusvalitsus võimaldas mehel kinnitada oma **varanduse** õnnetuste vastu.

Kirjanik võib varsti lõpetada **romaan**i.

Juhataja peab looma kindla korra ja distsipliini.

Matkaja võib alles homme ületada **mäe**.

See insener peab ehitama suure pilvelõhkuja.

Täisobjekt on nominatiivis, kui objekti põhisõnaks on *da*-infinitiiv, mis on lause aluseks või aluse laiendiks; teiste sõnadega: kui *da*-infinitiiv on ühenduses järgmiste ütlustega: parem on, kasulik on, mõttetu on, mõte on, mure on, nõu on, plaan on, kavatsus on, ülesanne on, kohus on, vaja, tarvis, tuleb, läheb korda, on õnn (õnnestub), nurjub, sobib, tarvitseb.

Sõnade **peab** ja **võib** järel on **ainsuslik täisobjekt genitiivis**. Näit.: *Ta peab ostma uue hobuse. Tüdruk võib lambi süüdata. Ma pean vihiku kooli viima.*

Mitmuses on täisobjekt alati nimetavas käändes. Näit.: *Ta ostab endale uued hobused. Pange ukсед ja aknad kinni! Otsustasin need tööd lõpetada.*

Kui *da*-infinitiiv on objektiks, siis on tema **ainsuslik täisobjekt** (isikul. tegumoega lauses) **genitiivis**. Näit.: *Onu lubas mulle kinkida (o.) jalgratta (o. o.). Õppenõukogu otsus-*

¹ Siia kuuluvad veel juhtumid, mil objekti põhisõnaks olev *da*-inf. on **õeldistäite või mõne muu lauseliikme laiend**. Näit.: *See on ilus kavatus osta talle kingiks nägus album.*

tas teha (o.) uue ettepaneku (o. o.) (mitte: uus ettepanek). Aga: Otsustati (umbisikuline tegumood) teha uus ettepanek. Lubage (käskiv kõneviis) kaasa võtta see raamat!

Kõigil muil eelmisis reegleis mainimata jäetud juhtumel esineb ainsuses **omastavakujuline täisobjekt**. Näit.: *Kütt lastis jänese ja tedre. Poiss olevat leidnud uue noa. Ma pean homseks ostma pliiatsi. Ihnur kandis siia kõik oma kulla, hõbeda ja muu varanduse.*

303. **Harjutus.** Panna objekt ühes selle täienditega nõutavasse käändesse!

Laulgem (Eesti NSV hümn)! Võtke kohe (see arst) kaasa! Andke mulle lauvalt (karp) maiustustega! Tehke (üks suurem matk) NSV Liidu tundmaõppimiseks! (Teater) ehitati kiiresti üles. Vaja ehitada enesele (uus elumaja) ja osta (parem hobune). Vennal oli võimalus saada (uus ja parem koht). Turistil läks korda leida (osav teejuht). Poisil tuleb osta (uus müts). Parem on kohe (küsimus) edasi lükata. Viige (see kiri) posti! (Need mehed) on vaja siia kutsuda. (See saabas) tuleb ära parandada. Parem on (paat) maale tõmmata. Küti esimene mõte oli (rebane) maha lasta. Anul läks korda võita isa (usaldus). Isa lubas talle muretseda (uus ülikond). Lubage mu (õnnesoov) teile edasi anda! Parem on, kui anname (see küsimus) spetsialistide kätte otsustada. Mees otsustas (see töö) lõpetada. Sõber jutustas mulle (üks huvitav lugu). Anname poisile (parem tunnistus). Perekond tahab otsida endale (soojem ja valgem korter). Luba talle kaasa võtta (uus kuub) ja (see talvmüts)! Peab (teine sulg) võtma. Õpetaja tahtis jätta (see raske töö) homseks. Võib sulgeda (aken).

Näidis: Laulgem Eesti NSV hümn!

Märkus: On niisuguseid liitöeldisi, mis koosnevad pöörd-sõnadest ja sihitisest, mis koos väljendavad ühte mõistet ja näitavad, mis alus teeb: *aru andma, piipu tõm-*

bama, juttu ajama, osa võtma, tööd tegema, aru saama, kõnet pidama, jagu saama, tükke tegema jt.

Näiteks: Nad ajasid hulk aega kahekesi juttu.

Objekt asesõnades.

Asesõnus esineb mõningaid kõrvalekaldu-
musi üldisist objektireegleist. Vaatleme neid üksik-
asjaliselt.

304. Tõmmata asesõnalisele täisobjektile joon alla ja jälgida,
missuguses käändes ta esineb!

Täisobjekt genitiivis = partitiivis:	Täisobjekt peaks esi- nema nominatiivis, aga on partitiivis:
Autobaas palkas mu e. mind autojuhiks. Viisime su e. sind kohe koju. Ta venitas enese (enda) e. end ära.	Mind palgati autojuhiks. Palka mind autojuhiks! Sind viiakse koju. Viidagu sind koju! Kahjulik on end ära veni- tada.
Asesõnad mina, sina ja enese esinevad omastavalise täisobjektina , mille asemel võib tarvitada ka osastavalisi vorme.	Asesõnad mina, sina ja enese esinevad täisobjektina nimetava käände asemel osastavas .

Üldine kokkuvõte. Asesõnad **mina, sina** ja **enese täis-
objektina võivad** igal juhul (ka siis, kui nad sõltuvad käs-
kivist kõneviisist ja umbisikulisest tegumoest) **esineda osastavas**
käändes (ilma et see oleks viga).

Neid asesõnu ei tohi aga tarvitada vastupidiselt, asendades
(nimetavakujulise täisobjekti aset täitvat) osastavakujulist täis-
objekti omastavalisega või nimetavalisega. Näit.: *Võtke mind*.

kaasa! (mitte: *Võtke mu kaasa!*). **Sind** toodi siia (mitte: *Sinu toodi siia*).

305. Jälgida asesõnade **meie** (m e), **teie** (te) esinemist täisobjektina!

Ma võtan teid matkale kaasa. Isa viis meid linna.

Asesõnadel **meie** (me), **teie** (te) on **täisobjekt** erandlikult alati ainult **osastavas käändes**. (Ta langeb seega osaobjektiga ühte, nii et neis sõnus ei saa vormilist vahet teha täis- ja osaobjekti vahel.)

306. Jälgida asesõnade **ta** (te m a), **nad** (n e m a d) esinemist täisobjektina!

Jätsime nad rahule. Ma sain ta kätte.

Asesõnades **ta** (tema) ja **nad** (nemad) käib täisobjekt üldreegli järgi.

307. Jälgida siduva asesõna **mis** ja **kes** tarvitamist objektina!

See oli kirjand, mille (e. mis) ta õpetajale esitas õigel tähtajal (mitte: ... mida ... esitas...). *See oli uus ettepanek, mille (e. mis) ta oli teinud* (mitte: ... mida ta oli teinud). *Tulija oli minu vend, kelle Ants oli endaga kaasa kutsunud* (mitte: keda). *Need olid sõnad, mis ta oli mulle kirjutanud.*

Asesõna **mis** täisobjekti-vorm on ainsuses **mille** ehk **mis**, mitmuses ainult **mis**.

Need olid esemed, mida tagasi ei toodud (mitte: ... mis tagasi ei toodud). *See oli supp, mida ta ei söönud. Peep oli säärane laiskleja, keda keegi ei sallinud.*

Siduvast asesõnast **mis** on osaobjekt **mida**. Ainult **küsiavas asesõnas** võib **mis** olla ka **osaobjekti tähenduses**. Näit.: *Mis te sellest arvate? Ma ei tea, mis see tähendab.*

308. **Harjutus**. Panna asesõnaline objekt nõutavasse vormi!

Kutsuge (mina) kaasa oma ekskursioonile Kaukaasiasse! See oli pird, (mis) tuli põletas (lõpetatud tegevus). (Ta) maeti sügi-

sel Metsakalmistule. Vii (mina) siit kaugele! Ta tahtis (mina) kingiga rõõmustada. (Mina) päästeti suurest õnnetusest. Laiskus, laiskus, lase (mina) lahti! Õpilane tõi tagasi raamatud, (mis) ta oli laenanud. Sa unustasid (see) sinna. Möödunud aastal vabastati (ma) sellest ametist. See oli vilistamine, (mis) ta sugugi ei kannatanud. Õde oli (see) juba ammu unustanud. Äkki kerkis ta ees kõrge hoone, (mis) ta ei olnud veel varem näinud.

Näidis: Kutsuge mind kaasa oma ekskursioonile Kaukaasiasse!

Täisobjekt arvsõnades.

309. Jälgida arvsõna, mis on täisobjektiks!

Ostsin **ühe** raamatu (isik. tegum.).

Osteti **üks** raamat (umbisik. tegum.).

Osta **üks** raamat! (käskiv kõneviis).

Andsime hobusele **tüki** leiba.

Mees leidis **hulga** raha.

Leiti **hulk** raha.

Müüja mõõtis ostjale **meetri** riiet.

Meeter riiet mõõdeti valesti.

Vanaema kodus mulle **paari kindaid** (kindapaari, s. o. nimisõnalises tähenduses).

Ostsin **paari saapaid** (saapapaari, s. o. nimisõnalises tähenduses).

Ostsin **kaks** raamatut (isikul. tegum.).

Osteti **kaks** raamatut (umbisikuline tegum.).

Kutsuti kohale **kolm** tehnikut.

Poisike ostis **pool** kilo saia.

Mees leidis **viiskümmend** rubla.

Leidsin **mitu** maasikat.

Müüja kaalus ostjale **veerand** kilo juustu ja **pool** kilo võid.

Võtsin **paar** sõpra kaasa (siin on paar arvsõna tähenduses).

Ostsin **paar** raamatut (paar arvsõna tähenduses).

Arvsõna üks ja mõõtu või hulka tähendavad sõnad (nagu *salk, hulk, tükk, meeter, puud* jne.) esinevad täisobjektina kas genitiivis või nominatiivis objekti üldreegli kohaselt, s. o. olenevalt verbi vormist.

Arvsõnad, alates arvust kaks (*kaks, kolm, neli* jne.) ja sõnad **pool, veerand, paar** ja **mitu** arvsõna tähenduses on täisobjektina ainult ainsuse nominatiivis.

Märkus. Arvsõnad **kaks, kolm** jne. ja sõnad **pool, veerand** ja **paar** on genitiivis, kui nad esinevad nimisõnalises tähenduses. Näit.: *Õpilane sai kahe. Ostsin ainult poole. Võtsin ainult veerandi.*

310. **Harjutus.** Panna arvsõnaline täisobjekt ühes täienditega nõutavasse käändesse ja tõmmata sellele joon alla!

Ma võtan pigem (üks teine muster). Otsin (meeter) riidet. Sõdurid võtsid (hulk) vaenlasi vangi. Mehed olid juba kuivenandanud (tükk) sood. Onu jutustab meile (üks anekdoot). Ütle mulle (üks sõna)! Kuulsin sealt (rida) uudiseid. Tellisin (tass) kohvi. Jõin (klaas) teed. Tüdrukuke tõi mulle (kimp) lilli. Sepp ostis (tükk) rauda. Laps leidis laualt (hulk) kompvekke ja (hunnik) küpsiseid. Palusin endale (portsjon) praadi. Ta valas maha (pudel) vett. Eemal nägime (salk) poisse ja (hulk) tüdruke. Isa vedas metsast (koorem) puid. Heinamaalt toodi juba eile (koorem) heinu. Täna osteti (paar puuda) jahu. Kohtasin (trobikond) tuttavaid. Fotograafid tegid (rida) ülesvõtteid. Jooge (klaas) vett!

Näidis: Ma võtan pigem ühe teise mustri.

311. **Kordamisharjutus.** Panna klambreis olevad sihitised (ühes täienditega) nõutavasse käändesse ja tõmmata neile joon alla!

Mees tahtis ära müüa oma (vasikas), kelle asemele ta pidi ostma (lammas). Tüdruk võttis kaevust (ämbritäis) vett. Poisid

312. Aluse ja sihitise käänded.

Verbi vormid Nimi- sõna käänded		Isikuline tegumood		Umbisikuline tegumood		Käskiv kõneviis	
		jaatav	eitav	jaatav	eitav	jaatav	eitav
Nimetav	ainsus	Täisalus	Täisalus	Täissihitis		Täissihitis	
	mitmus	Täisalus ja täissihitis	Täisalus	Täissihitis		Täissihitis	
Osastav	ainsus	Osa-alus ¹	Osa-alus ja osasihitis		Osasihitis		Osasihitis
	mitmus	Osa-alus	Osa-alus ja osasihitis		Osasihitis		Osasihitis
Omastav	ainsus	Täissihitis					
	mitmus						

¹ Ainult ainet väljendavad nimisõnad (*vesi*), abstraktsed (*valgus*) ja kogunimed nagu *rahvas* (= inimeste kogu), mida mitmuses tavaliselt ei tarvitata, võivad esineda osa-alusena ainsuses.

nägid (lennuk) küla kohal tiirlevat. Lase tuua silmapilk (uus ümbrik)! Võtsin (uus ümbrik) ja panin sellesse (kiri) ning oma (ülesvõte). Enne ehita (kaev), siis (maja)! Ta ruttas koju, süütas (lamp), tegi kärmesti laual (ruum), otsis suure vaevaga (leht) puhast paberit ja alustas (artikkel) oma kaastööliste töö pealiskaudsusest. (See kiri) ei kirjutatud toimetuses. Toimetaja palus (mees) tuppä. Ma loen (see raamat) läbi. Kange mürk tapab (tugevaimgi loom). Sm. Soonik tegi (uus ettepanek). Ants ostab praegu laadal (hobune). Purk sisaldas kogu (see mürgine vedelik). Käime läbi kõik (lossiruum, mitm.), millele on püütud anda (vastav vanaaegne ilme). Viha viib (vili) maast, kadedus (kala, mitm.) merest. Võtsin endale (klaas) morssi. Tuleb kirjutada sõbrale sünnipäeva puhul (õnnesoov). Peeter tahtis osta (uus müts). Iga päev tõi selles ääretus laanes (suur muudatus, mitm.). Nägin tänaval (salk) tuttavaid. Jõin Laane Kusta pool (toop) kalja. Nad võtnud (leping) vastu, uskudes mehe (kindel sõna). Vaikus kuulas (vaikus), vaikus ajas vaikusega (jutt), kuid vaikus ei sünnitanud (hääl), vaid ainult (vaikus). Jaak sai enesele (tükk) maad metsasöödil. Palju on külvatud sakslaste poolt kodumaa nurmedele (lein) ja (mure). Karjapoiss rüüpas (külm vesi). Käsi eidel otsida (toit) lauale! Talle anti (võimalus) lõpetada (see huvitav katse). Vaja otsida enesele (uus korter) ja osta sellesse (parem mööbel).

Näidis: Mees tahtis ära müüa oma vasika, kelle asemele ta pidi ostma lamba.

Määrus e. adverbiaal.

313. Harjutus.

1) Tõmmata joon alla niisuguseile **verbi laiendeile, mis näitavad, kuidas või mis ajal või mis kohal toimub tegevus.**

Läksin hommikul (millal?) põllule (kuhu?) rukist külvama. Täna (millal?) kihutasin autoga kiiresti (kuidas?) mööda maan-

teed (kus?). Õpetaja laskis mul tahvlile (kuhu?) kirjutada suure ülesande.

2) Tõmmata **omadussõna** või **omadussõnana** tarvitatava sõnaliigi (ase- ja arvsõna) laiendile joon alla!

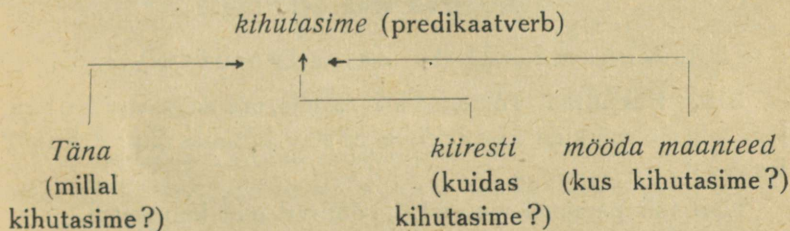
Vili kasvab päris (kuivõrd?) hea. Neiu oli võluvalt kaunis. See kuub on sulle pisut suur ning veidi lai. Üha jõulisemaks ja suuremaks paisus tormimõll.

Sa jäid päris viimaseks. Sel poisil on peaaegu samasugused anded kui ta isal. Ta on natuke isesugune inimene.

3) Tõmmata **määrsõnade** laiendeile joon alla!

Hobune jooksis väga (kuivõrd?) kiiresti. Tütarlaps laulis üsna hästi, kuid ta õde laulab veelgi paremini. Isa tõreles pojaga hirmus kurjasti. Haavatul oli selleks jõudu liiga vähe, et tõusta. Meie kommunistlike noorte organisaator deklameerib alati hästi. Jaak sammus õige pikkamisi edasi. See mees kõhis äärmiselt kõvasti.

Lauses *täna kihutasime kiiresti mööda maanteed* alistuvad sõnad *täna* ja *kiiresti mööda maanteed* verbile *kihutasime*, nagu on näha ka järgmisest skeemist:

Verbi laiendist, mis näitab, **kuidas, kus, millal, mispärast, miks** jne. toimub tegevus või mis väljendab tunnuse astet, nimetatakse **määruseks** e. **adverbiaaliks**. Sellele vastavalt jagatakse määrused sellekohasteks (ja sellenimelisteks) liikideks.

Kuidas määrus väljendub?

314. **Harjutus.** Tõmmata määrustele joon alla ja märkida klambrisse sõnaliigid, mis esinevad määrustena!

1) Jalutasin lähimasse metsa. Arvo jõudis meie poistest esimesena lõpp-punkti.

Varn on seina küljes. Enne lõunat sadas tihedat vihma. Lossi ees seisis punaväelane valvel. Kureparv lendas üle metsade ja mägede. Laua kohal rippus suur õlimaaling. Sass ronis korstna otsa.

2) Kalurid tulid kalastamast. Tegin seda mängides.

3) Tumedasti kohises mets. Täna laulavad linnud rõõmsamini. Oks murdus praksti katki. Ta rääkis väga elavasti. Hirmunult jooksis lambakari kohe laiali.

Määruseks võib olla 1) **käändsõna** kas üksinda või koos ees- ja tagasõnaga, 2) **verbi käändeline vorm**, 3) **määrsõna**. Nii võib määruseks olla **iga sõnaliik ja -vorm**, välja arvatud verbi pöördelised vormid (oleviku- või minevikuvorm kindlas, tingivas, käskivas või kaudes kõneviisis), mis võivad olla ainult predikaadiks.

Tähtsamad määruste liigid.

Kohamäärus (lokaal-adverbiaal).

315. **Harjutus.** Tõmmata määrustele, mis määravad kohta, joon alla ja märkida klambresse nõutav küsimus (**kus? kust? kuhu?**)!

Kari tuli parajasti metsast. Töölised olid heinamaal. Üks hääl hüüdis teda ülalt. Tulin ujumast. Karjane istus suure kivi otsas. Ta saabus kaugelt meie kodumaale. Üle taeva põhjast lõunasse lendasid mustad pilved. Haakristi ämblikumärk on heidetud ajaloo prügikasti.

Näidis: Kari tuli parajasti metsast (kust?).

316. Kohamääruse puhul tuleb **hoiduda liigseist tagasõnalisist väljendusist** nagu *peale, sisse* jt. Näit.: *Mees lamab õlgedel* (mitte: õlgede peal). *Pane see pudelisse* (mitte: pudeli sisse)!

Ajamäärus (temporaal- adverbiaal).

317. **Harjutus.** Tõmmata määrustele, mis määravad aega, joon alla ja märkida klambreisse vastav küsimus!

Eile sadas vihma. Viibisin Moskvast terve aasta. Õppisin hommikust õhtuni. Jätsin kirja kirjutamise homseks. Sulev jääb kuni uue aastani koju. Ära kiida suve enne sügist! Üheks hetkeks peatus ta pilk seltsimehe silmis.

Näidis: Eile (millal?) sadas vihma.

318. Võrrelda ajamäärust, mis vastab küsimusele **kui kaua?**, objektiga käänete tarvitamise poolest!

	Ajamäärus (kui kaua?)	Objekt (mis? mille? mida?)
Person. tegum.	Olin nädala maal.	Sõin porgandi.
Impers. tegum.	Oldi nädal maal.	Söödi porgand.
Imperatiiv	Ole nädal maal!	Söö porgand!
da-inf. aluseks	Tuleb olla nädal maal!	Tuleb süüa porgand!
Eitav kõne	Ma ei olnud nädalatki maal.	Ma ei söönud porgandit.

Kui ajamäärus vastab küsimusele **kui kaua?**, siis ta on vastavalt objektireegleile kas **nominatiivis**, **genitiivis** või **partitiivis**.

Ene oli kogu aja (om. k.) *kodus* (mitte: kogu aeg). *Õde kuulas mind tüki aega vaikides* (mitte: tükk aega). *Kogu aeg kuuldi raadiot* (mitte: kogu aja). *Olge kogu aeg koolis!* *Sõitsin merel terve nädala.* *Oldi merel terve päev.* *Tuleb viibida kogu aeg maal.*

Kogu aeg võib olla siis, kui verb on 1) umbisikulises tegumoes (*Kogu aeg oldi seal*) või 2) käskivas kõneviisis (*Olge kogu aeg seal!*).

319. Missuguseis käändeis esineb ajamäärus, kui ta vastab küsimusele millal? Vaadelda allpool esitatud ajamäärusi!

a) *Minu onu elas sõja ajal Leningradis. Jõudsin kella 12 ajal koju. Mees põdes heinaajal kodus. See sündis möödunud nädalal. Tuleval kuul läheme maale tööle. Möödunud aastal elasime Tallinnas.*

Järeldus: Alalütlevas käändes.

b) Kuude nimetused (üksi)	Kuude nimetused ühes kuupäevaga
Jaauanuaris ja veebruaris on veel üsna külmad ilmad.	Arvo sünnipäev oli 2. (teisel) jaauanuaril, Õie oma aga 9. (ühexasandal) veebruaril.
Võidupüha on mais.	Võidupüha on 9. mail.
Järeldus: Seesütlevas käändes.	Alalütlevas käändes.

c) Kellaaeg	Aastaarv, kui sõna <i>aasta</i> seisab arvu ees või puudub	Aastaarv, kui sõna <i>aasta</i> on arvu järel
Tõusen üles kell pool seitse.	L. Koidula sündis aastaltuhat kaheksasada nelikümmend kolm.	L. Koidula sündis tuhande kaheksasaja neljakümne kolmandal aastal.
Ainsuse nimetavas		Alalütlevas

Kokkuvõte: Ajamäärus, mis vastab küsimusele **millal?**, esineb harilikult **alalütlevas** käändes. **Kuude nimetused** on **seesütlevas** käändes, kui nende ees ei ole mainitud kuupäeva (**ühes kuupäevaga** on kuunimetus aga **alalütlevas**). **Nimetava** käändega väljendatakse **kella-aega** ja **aastaarvu**, kui sõna **aasta** seisab arvu ees või puudub.

Märkus 1. Kui kellaaja järel esineb sõna *ajal* või *paiku*, siis on ajamäärus omastavas. Näit.: *Rong saabub kella seitsme ajal. Laev väljus sadamast kella kümne ajal. Arno jõudis koju alles kella üheksa paiku.*

Märkus 2. Lihtsuse mõttes tuleb eelistada sõna *aastal* paigutamist arvsõna ette: *a. 1843.*

320. **Harjutus.** Panna ajamäärused (ühes nende laienditega) nõutavasse käändesse ja tõmmata joon all!

Ta tuli (teine hommik) tagasi. Juba (aprill) ja (mai) on Eestis küllalt kevadist soojust. Viibisin maal tervelt (üks aasta). (Üks aasta) oldi ka Usbekistanis. (Heinakuu) olid palavad ilmad. (Mihklikuu) olid suured sajud. Ma ei kavatsenud (üks kuugi) seal viibida. Umbes (kell kaheksa) olen tagasi. Seda pikka maad sõideti (üks päev). Lapsed olid (kogu aeg) vagusi. Oodake ainult veel (mõni aeg)! Koosolek peeti (14. jaanuar). See juhtus (veebuarikuu). Ta oli õppinud palju keeli just (vanem iga). Olin möödunud (kuu) mudaravilas. (Kolmapäev) tõttasime kõik Piritale. Keemik töötas usinasti terve (ööpäev). Teie vastust oodati juba (mõni nädal).

Näidis: Ta tuli teisel hommikul tagasi.

321. **Harjutus.** Kirjutada järgmistes ajamäärustes olevad arvud ja lühendid sõnadega välja ja asetada määrused õigesse käändesse!

„Küti kirjade“ autor I. Turgenev sündis Orjoli linnas (9. 11. 1818). Laev jõuab sadamasse (kell 14.55). L. Koidula surmapäev on (12. aug.). „Kalevipoeg“ hakkas ilmuma (a. 1857).

Hulga- ja mõõdumäärustest

väärib erilist tähelepanu määrus, mis vastab küsimusele kui palju?

322. Hulgamäärus (küsimus: kui palju?):	Objekt:
(Isikuline tgm.) Leib kaalus kilogrammi.	Ostsin kilogrammi leiba.
(Umbis. tgm.) Leiba kaaluti kilogramm.	Osteti kilogramm leiba.
(Käskiv kõneviis) Kaalu leiba kilogramm!	Osta kilogramm leiba!
(Eitav kõne) Leib ei kaalu- nud kilogrammigi.	Ma ei ostnud kilogram- migi leiba.

Hulga- ja mõõdumäärus, mis vastab küsimusele **kui palju?**, esineb **objektikäändeis** (nagu ajamääruski, mis vastab küsimusele kui kaua?) vastavalt objektireegleile. Kui ta aga kuulub verbi *olema* juurde, on ta ainult nominatiivis ja partitiivis. Näit.: *Sinna oli kilomeeter maad. Leiba ei olnud kilogrammigi.*

323. **Harjutus.** Panna hulga- ja mõõdumäärused nõutavasse käändeisse ja tõmmata neile joon alla!

Me ei olnud jõudnud veel (kilomeetergi) edasi, kui algas lahing. Käidi jala (hulk) maad. Jookse (tükk) maad edasi! Raske relv kaalus (kaks kilogrammi). Ma ei astu enam (sammgi). Jõuti vaevalt (samm) edasi. Isa tõi meile kartuleid (terve koorem). Möödunud sügisel toodi meile õunu (terve koorem). Jõin vett ainult (mõni tilk). Vaevalt jõodi seal vett (mõni tilk).

Näidis: Me ei jõudnud veel kilomeetritki edasi, kui algas lahing.

Teisi määruste liike.

324. **Viisimäärus** (vastab küsimusele *kuidas?*), näit.: *Tütarlaps luges ilusasti ja hoogsasti. Lind lendas vilksti rukkisse. Aeg kadus kiiresti.*

325. **Põhjusmäärus** (vastab küsimusele *mispärast?*), näit.: *Arno puudus koolist haiguse pärast. Laiskuse tõttu ei suutnud Elts klassi lõpetada.*

326. **Otstarbemäärus** (vastab küsimustele *milleks? mistarvis?*), näit.: *Iga Nõukogude Liidu kodanik on valmis isamaa kaitseks. Tarvitan seda vett joomiseks. Sõitsin maale tervist kosutama.*

327. **Võrdlusmäärus** esitab võrdluse (sidesõnade *kui, nagu* abil), näit.: *Mees oli tugev nagu tamm. Jaani sammud olid rasked kui tina.*

Määrussihitis.

328. Kui võrrelda tähenduselt alaltütlevas käändes esinevaid sõnu järgmisis lauseis *Paugud kostsid merelt (kust?)* ja *Saime kirja vennalt (kellelt?)*, siis näeme, et need niivõrd erinevad teineteisest, et neid ei saa pidada üheks ja samaks lauseliikmeks. Sõna *merelt* on esimeses lauses kohamääruseks, sõna *vennalt* teises lauses väljendab aga isiku suhet öeldisega, vastates küsimusele *kellelt?*

Nimi-, omadus-, ase- ja arvsõna käänded, mis lauses väljendavad *olendi või asja suhet tegevusse*, vastates küsimustele *kellele? millele? kellel? millel? kellelt? millest? kellesse? millesse? kelles? milles? kellest? millest? kellega? millega? kellela? milleta?* jne., nimetame **määrussihitiseks**.

329. Võrrelda sihitist, määrust ja määrussihitist järgmises lauseis!

Sihitis	Määrus	Määrussihitis
Ta näitas meile oma aeda (mida?).	Meie läksime aeda (kuhu?).	Ta sai suure sissetuleku aia-st (millest?).
Joo see vesi (mis?) ära.	Kala ujub vees (kus?).	Pese käsi sooja veega (millega?).
Traktor künnab põllu (mille?) õhtuks üles.	Kündja tuli põllult (kust?).	Andke põllule (millele?) väetist.
See tehas valmistab terast (mida?).	Talvel (millal?) oli palju lund.	Suled tehakse terasest (millest?).

330. Harjutus. Märkida sihitis (s.), määrus (m.) ja määrussihitis (m.-s.) järgmistes lausetes selle järgi, missugustele küsimustele nad vastavad.

Poeg lahkus kodust noorelt. Ta jutustas mulle oma kodust. Vello siirdus uuele elukutsele. Ta sõitis maale. Ema kutsus lapsed tuppa. Ta lamas kogu öö uneta. See ei puutu temasse. Kirjastus levitab ajakirju. Kasvataja jalutas lastega. Laps nuttis valju häälega. Ta ei jõudnud selgusele selles küsimuses. Me läksime paadiga järvele. Ta istus mõtetes. Sel laual on kolm jalga. Laulja võlus kõiki oma imekauni häälega. Ma ostan selle raamatu endale. Ta töötab hoolega. Lapsuke magab hällis. Saeta ei saa seda puud maha võtta. Nad tulid külast linna. Ta kõneles mulle oma pojast. Ära tee koerale haiget. Ta suri valuta. Kiirrong möödus kaubarongist. Me lootsime tema abile.

331. Erilise liigi määrussihitisi moodustavad omastavakäändelised nimi- ja asesõnad, mis väljendavad tegijat ja on

seotud infinitiividega (-da, -des, -mata) ja umbisikulise mineviku kesksõnaga (-tud).

Ema küpsetatud leib maitseb meile hästi. „Mahtra sõda“ on Ed. Vilde kirjutatud ajalooline romaan. Ta jättis asjad minu õiendada. Lapse nuttes ei saanud ema tööd teha. Ta läks koju direktori teadmata.

332. Tegijat võib väljendada ka nimi- või asesõna omastav kääne tagasõnadega *poolt* ja *läbi*. Näit.: Koolilastele tehti näärikuusk käitise tööliste poolt. Lindude läbi tekitatud kahju oli suur.

333. Peale omastava võivad tegijat väljendada ka alalütlev ja seestütlev kääne. Näit.: Ekskursantidel tuli leivakott kaasa võtta. Tuulest murtud puu langes tänavale.

334. Harjutus. Tegijat väljendavale määrussihitisele joon alla tõmmata ja ära märkida, missuguse käändega ta on väljendatud!

Meie kooliarsti poolt väljakirjutatud arstim mõjus kiiresti. Lasksin õpilastel vihikuisse kirjutada oma nimed. Venna istutatud õunapuu hakkas kasvama. Kommunistlike noorte poolt asutatud ringid töötavad edukalt. Ta jäi seisma nagu piksest rabatud. Nad tulid sisse meie nägemata. Jäägu see küsimus targemate otsustada. Ta ei tahtnud seda teha minu nähes.

335. Harjutus. Määrata lauseliikmed sõredalt trükitud sõnus!

Hiina on põllumajanduslik maa. Ligi kaheksakümmend protsenti elanikkonnast elab maal ja tegeleb põllumajandusega. Suur osa linnade elanikkonnast elatub põllumajandussaaduste töötlemisest ja nendega kauplemisest. Sellest hoolimata ei suutnud Hiina põllumajandus viimaste aastakümnete jooksul rahuldada elanikkonna tarvidusi toiduainete alal. Aastast aastasse imporditi Hiinasse suurel hulgal riisi, nisu, suhkrut ja muid toiduaineid. Aeg-ajalt kannatavad Hiinas terved maakonnad üleujutuste, põua või sõja-

lise laastamise tagajärjel kohutavat näljahäda. Sadu tuhandeid inimesi on surnud näljasurma. Kõik on tingitud sellest, et Hiina põllumajandus on ajast maha jäänud, et temas etendavad valitsevat osa feodalismi jäänused.

336. **Harjutus.** Märkida sihitised, määrused ja määrussihitised järgmises lauses!

1) Nad magavad püstijalu. Nende töö pole veel ammu lõpul. Nende töö alles algab. Kilter annab vaimudele käsud kätte ja ruttab mõisa poole. Kubjas pole veel ilmunud... Nad langevad jalust. Varsti kükitab neli-viis norisejat rehe välise seinä ääres. See varastatud uni ei kestnud kauem kui viis minutit. Äkitselt seisis kubjas rehenurgal.

2) Ükski ei lausu teisele enam sõna, ükski ei vaata enam teist, nad ei näe enam üksteise nägusid, ei tunne enam üksteise kogusid.

3) Mõnede silmad on täiesti kinni. Teised vahivad klaasist, tardunud pilkudega eneste ette maha. (Ed. Vilde.)

337. **Harjutus.** Määrata, missuguseks lauseliikmeks on sõradalt trükitud sõnad!

1) Oma vaateid maailma tekkele ja algusele väljendasid kreeklased arvukais fantastilises muistendees ehk müütides. Võime olla uhked sellistele hiiglastele nagu Uurali rasketööstus. Kaljukindlana pidas nõukogude tööstus vastu rasketele sõjaaja katsumistele.

2) Suur osa Saharast pole sugugi ilma taimkatteta. Vesi tungib pragudesse. Põlevkivi lasub maa sees kihtidena. Hernes ja ristikheinad kuuluvad liblikõieliste sugukonda.

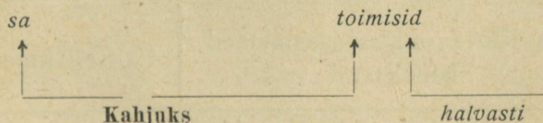
3) Me vaidlesime temaga kaua. Arno valdab vene keelt. Ma usun tema võimesse. Ühiste huvide avastamine lähendas meid teineteisele. Ilusa ilmaga kalosse ei kanta. Näärikuuse latv küündis laeni. Ma nägin teda unes. Ta mõtles nüüd kogu päev linnasõidule. Piimaga kohv ei

maitse nud nii hästi. „Saabastes kass“ on vanaaegne muinasjutt. Värske kala ei säili soolata. Autorattad on kummist. Nüüd sa võid olla hooleta. Ma kõnelesin emaga poisist. Eelistan suusatamist uisutamisele. Ta eemaldus aknast. Nooreas ta andus õppimisele. Jaak kukkus peadpidi lumme. Mõnel päeval tuli lund nagu kotiga. Ta alati joob teed suhkruta. Suits, mis harilikult läks läbi kerise korstnasse, pöördus nüüd leiliaugust sauna. Karjane vihastus peremehe halvast käitumisest. Koolid alluvad haridusministeeriumile.

4) Magaja ärkab ja tahab enese uuesti norgulasta. Alles teine ja kolmas hoop ajavad ta jalule. (Ed. Vilde.)

Lauselaiend.

338. Lauses *Kahjuks sa toimisid halvasti* kuulub sõna *kahjuks* ühtlasi nii aluse kui ka öeldise juurde, olles laiendiks nii aluse kui ka öeldisrühmas ja laiendades seega kogu lauset, nagu näitab järgnev skeem:

Säärast laiendit, mis ei ole eriliselt laiendiks ühelegi üksikule lauseliikmele (ei alusele ega öeldisele), vaid kogu lausele, nimetatakse lauselaiendiks. Ta annab teatava ilme kogu lausele.

339. Harjutus. Tõmmata lauselaiendile joon alla ja märkida nende järele klambreise sõnaliik, mis esineb lauselaiendina!

1) Viimaks keegi ei või sind usaldada. Anu jäi muidugi edasi tööle. Õnneks sain varsti terveks. Teejuht pidi loomulikult kohe tagasi pöörduma. Sportlane oli nähtavasti väga väsinud ja magamata.

2) See mees oli endast mõista küllalt julge. Neiu Aili oli muidugi mõista päris arukas. Noormees võib-olla on juba lõpetanud ülikooli. Kes teab ehk sõidame kongressile.

3) Kas tuled koju või jääd siia? Ma tegin kava ja läksin seda teostama. Kui kõht tühjaks läks, tulid ise koju, aga kinni püüda ennast ei lasknud. Laps kadus teiste selja taha, sest ta kartis võõraid.

Näidis: Viimaks (määrsõna) keegi ei või sind usaldada.

Lauselaiendeiks võivad olla: 1) määrsõnad, 2) määrsõnalisel väljendil (s. o. määrsõnaliselt tarvitavad sõnarühmad nagu *võib-olla, muidugi mõista, kes teab* jne.), 3) sidesõnad, mis ühendavad terveid lauseid.

Lauselaiendeid ei eraldata teisist lauseliikmeist kirjavahemärkidega.

339 a. Ülesanne. Leida 5 lauset, kus esineksid lauselaiendid!

LAUSEANALÜÜS.

340. Lauseanalüüsi on soovitatav alata öeldise määramisest, selle järel tuleb määrata alus ja siis muud lauseliikmed, kusjuures tuleb jälgida, missuguse sõnaliigi laiendiks on küsimuses olev lauseliige. Seejuures on kahtluse korral tarvis vaadelda, missuguses vormis, s. o. kuidas antud sõna esineb.

341. Võttes aluseks sõnaliigid, mida lauseliikmed laiendavad, saame järgmise tabeli.

	Sõnaliigid, mida lauseliikmed laiendavad	Lauseliikmed (laiendid)
Noomenite laiendid	1) Nimisõna (ja omadussõna nimisõna tähenduses) laiend (<i>Olid ilusad õhtud. Meie haige terveneb.</i>)	täiend (atribuut)
	Nimisõnalis es tähenduses oleva asesõna laiend (<i>Sina ise eksid.</i>)	täiend (atribuut)
	Omadussõna laiend (<i>Õun on päris hea.</i>)	määrus (adverbiaal)
	Omadussõnalis es tähenduses oleva arv- või asesõna laiend (<i>Jõudsin peaaegu esimeseks kohale. Nad olid väga sarnased.</i>)	määrus (adverbiaal)

Verbi laiendid	2) Verbi laiend. (Ülo vaatleb pilte.) (Ülo läks metsa.) (Anna hobusele kaeru.)	sihitis (objekt) määrus (adverbiaal) määrussihitis (adverbiaal- objekt)
	3) Määrsõna laiend (<i>Jooksin üsna kiiresti</i>). 4) Kogu lause laiend (<i>Kahjaks see oli õige, aga lootsin veelgi</i>).	määrus (adverbiaal) lauselaiend

342. **Harjutus.** Määrata lauseliikmed, märkides (nende järele klambreisse): öeldis — ö., alus — a., osa-alus — o.-a., köide — k., öeldistäide — ö.-t., osa-öeldistäide — o.-ö.-t., sihitis — s., osasihitis — o.-s., määrus — m., määrussihitis — m.-s., täiend — t., lauselaiend — l-l!

Saare talu tagakamber on pime. Aknad on kaetud, et valgus sisse ei paistaks. Uks ees- ja tagakambri vahel on kinni. Iga kord, kui seda avatakse, sünnib see tasa, tasa. Käiakse kikivarbail. Perenaine on kurb, teiste näod tõsised. On öö... Tagatoas põleb väike öölamp ja saadab oma nõrka valgust voodi poole, milles magab haige Arno rahutut und. Sängi ees istub vanaema. Kui ema ise on juba puruväsinud ega jõua enam valvata, siis tuleb tema ja kohendab vaipa, mille haige laps on enese pealt kõrvale lükanud. Arno on väga haige. Juba sama päeva õhtul, kui ta kukkus jökke, hakkasid ta põsed õhetama, pea valutama ja öösel tuli palavik. Nüüd on juba kolmas päev, aga haigus ei tagane, palavik näib veel kangemaks minevat. Lubatakse kutsuda tohter. (O. Lutsu „Kevade“.)

Näidis: Saare (t.) talu (t.) tagakamber (a.) on (k.) pime (ö.-t.).

342-a. **Harjutus.** Märkida nagu eelmiseski harjutuses lauseliikmed!

Järgmisel päeval tõi isa räimi. Õu oli täis soomuste hõbedat ja varesed valvasid katusemalkadel. Tuks pureles nendega ja Helju valvas räimekorvide juures. Sel päeval oli tal vähe aega linnu külastamiseks. Läks vahel õhtul, kuid siis polnud vaerast (mereparti) kodus. Ta pesa oli kaetud halli tuulpehme udusulist kattega. Helju kõrvaldas selle ettevaatlikult ja nägi üheksa või kümme valget muna. Ta ei lugenud neid. Ta kartis, et vahest tuleb linnuke koju, tabab ta pesa kallalt ja põgeneb siis kaugele merele ega tulegi enam tagasi.

Näidis: Järgmisel (t.) päeval (m.) tõi (ö.) isa (a.) räimi (o.-s.).

ÜHILDUMINE E. KONGRUENTS.

Öeldise ja aluse ühildumine.

343. Jälgida täisaluse ja öeldise ühildumist!

Ainsus	Mitmus
1. p. Mina ruttan rongile.	1. p. Meie ruttame rongile.
2. p. Kuhu sa matkad?	2. p. Kuhu te matkate?
3. p. Laev sõidab sadamasse.	3. p. Laevad sõidavad sadamasse.

Öeldis ühildub täisalusega arvus ja pöördes.

344. Jälgida osa-aluse ja öeldise ühildumist ja võrrelda seda täisaluse ja öeldise ühildumisega!

Täisalus ja öeldis (ühilduvad)	Osa-alus — öeldis ains. 3. p.
Meie inimesed istusid rannal.	Inimesi istus rannal.
Need kellukesed helisesid valjusti.	Võsastikus helises kellukesi.
Kärbsed ja parmud piinasid hobust.	Kärbseid ja parme tiirles hobuste ümber.
Kõik ohvitserid ja võitlejad marssisid laagrisse.	Ohvitseri ja võitlejaid jalutas tänaval.

Osa-aluse korral on öeldis ainsuse 3-ndas pöördes (ka siis, kui osa-aluseid on mitu).

Märkus 1. Kui mitmuslikul osa-alusel on kõrvalause, siis on viimases öeldis mitmuses. Näit.: *Õues oli kanu, kes nokkisid teri. Aia ääres kasvab nõgeseid, mis kõrvetavad. Põleb laternaid, mis udus näivad tulipallidena.*

Märkus 2. Erandiks on ka kaksikalused, mille puhul öeldis on mitmuses. Näit.: *Venda-õde läksid marjule. Jaaku-Juhanit maadlesid.*

345. Harjutus. Tõmmata öeldisele kaks, alusele aga üks joon alla ja märkida, missuguses arvus on öeldis, kui täisaluseid on mitu!

Ants ja Jüri vedasid vägikaigast. Õunad, pirnid, ploomid ja kirsid küpsesid kiiresti kuumas suvipäikeses. Lammas ja tall käisid ikka paaris. Arst, insener ja kooliõpetaja jalutasid varjulisel puisteel. Päike ja vihm murendasid seda kõva kaljut.

Näidis: Ants ja Jüri vedasid (mitmus) vägikaigast.

Kui täisaluseid on mitu, siis on öeldis mitmuses.

Märkus. Kui ainsuslikud täisalused sulavad enamvähem üheks mõisteks (on sünonüümsed) või täiendavad, teisendavad üksteist, siis on ka mitme aluse puhul öeldis ainsuses. Näit.: *Väljas algas kisa ja lärm. Häda ja viletsus jääb meist nüüd kaugele.*

346. Harjutus. Tõmmata alusele üks, öeldisele kaks joont alla ja märkida öeldise järele klambreisse, missuguses pöördes see esineb (kui aluseks on mitu erinevat isikut)!

Mu õde ja mina ruttasime väikesele vennale appi. Kas sina ja Sepa Juhan olite kalal? Mind saatev sõber ja mina olime väga näljased. Sina, mina ja meie koolivend Arno ruttame üheskoos aktusele. Kas ka sina ja su väike vend lähete nääripuule?

Mina ja õpetaja Roovere kõnelesime rahvale uue viisaastaku plaanist.

Näidis: Mu õde ja mina ruttasime (I pööre) väikesele ven-nale appi.

Kui aluseks on mitu eri isikut, siis on pöördelõpu määramisel 1. isikul eesõigus 2. ja 3. isiku ees, 2. isikul aga eesõigus 3. isiku ees.

347. Võrrelda arvsõnalise aluse ja öeldise ühildumist mõle-mal antud juhtumil!

Arvsõnaline alus (ainsuses) ilma täiendita	Arvsõnaline alus (ains.) määratud mingi täiendiga
Kolm meest (a.) astus parajasti tuppa. Kümme töolist (a.) tuli tööle. Neli küünalt (a.) jääb veel alles.	Need kolm meest astu- sid parajasti tuppa. Kõik kümme töolist tulid tööle. Viimased neli küünalt jäävad veel alles.
Ainsusliku arvsõnalise aluse puhul on öeldis tava- liselt ainsuses. Aga: <i>Kümned töolistest tulid (kümned — arvsõnaline alus mitm. nimetavas).</i>	Kui aga arvsõnaline alus on lähemalt määratud mingi täiendiga, on öeldis mitmuses.

Märkus. Kui arvsõnalise subjekti puhul tahetakse üksi-
kuid kujutella eraldi, siis on öeldis mitmuses.

Näit.: *Tõsiselt vaatasid kolm ohvitseri üksteisele
otsa. Üks suu ütleb, kümme kõrva kuulevad.*

348. Jälgida, missuguses arvus on öeldis, kui sõnaühendi-
diga väljendatud aluses on mingit määra, hulka või mõõ-
tu tähendav sõna!

Rühm sõdureid marssis mööda (vrd. *Sõdurid marssisid mööda*). *Hulk inimesi kogunes sinna* (vrd. *Inimesed kogunesid sinna*). *Mitu püssi paukus väljas*. *Kast apelsine oli hästi säilinud*.

Kui aluses on määra, hulka või mõõtu tähendav sõna (nagu *mitu*, *hulk*, *salk*, *parv*, *rühm*, *osa*, *enamik* = *suurem osa*, *vakk*, *kast*, *liiter*, *kilogramm* jne.), siis on öeldis ainsuses.

349. Panna tähele, missuguses arvus on öeldis, kui aluseks on *da*-infinitiiv!

Need mehed tuleb siia kutsuda (alus on *siin kutsuda*, mitte sõna *mehed*, mis on sihitiseks). *Majad oleks tulnud üles ehitada* (alus *ehitada*, sihitis *majad*). *Need asjad tuli tagasi viia* (alus *viia*, sihitis *asjad*). *Põõsad oli vaja välja juurida* (mitte: *Põõsad olid vaja välja juurida*). *Lambid tuleb süüdata* (alus *süüdata*, sihitis *lambid*).

Kui aluseks on *da*-infinitiiv, siis on öeldis ainsuses. Nii-
suguseis lauseis on öeldiseks tuleb, tuli (tähenduses „vaja, peab“ jne.).

350. Harjutus kordamiseks. Panna öeldised nõutavasse vormi lihtminevikus (märk m.) või olevikus (märk o.)!

Lapsi (suusatama o.) aias. Hulk huvireisijaid (pöörduma m.) tagasi. Lauda (valgustama m.) kaks küünalt. Mina, sina ja tema (matkama o.) Rõugesse. Kolm seppa (taguma o.) rauda. Peeter ja Jaan (vedama m.) vägikaigast. Sina, mina ja Helju (õppima o.) hoolsasti konstitutsiooni. Kast raamatuid (jõudma m.) suure ootamise järel viimaks pärale. Salk tütarlapsi (kihistama m.) naerda. Orav, kass ja ilves (ronima m.) kohe puu otsa. Need neli tütarlast, kes eile siin (käima m.), (tulema m.) mulle külla.

Viimased kaks eksamipäeva (olema m.) pingerikkad. Rühm õpilasi (jääma m.) meist veidi maha. Need saapad (tulema o.) kohe parandada. Parv linde (tõusma o.) mu koera ees lendu. Mitu kalurit (tulema m.) meile sadamas vastu. Need projektid (tulema o.) võtta kaalumisele. Õpilasi, sõdureid ja töölisi (jalutama m.) mereäärsel promenaadil. Kaks töolist (tegema o.) selle töö õigeks ajaks valmis. Need kaks töolist, keda ma tunnen, (töötama o.) usinasti ja hoolsasti. Isa ja poeg (sõitma o.) homme maale. Insener ja tehnik (kontrollima m.) selle töö tulemusi. 100% inimesi (oskama o.) meil lugeda. Kõik kümme vaenlase laeva (hukkuma m.) tormis. Parv sääski (tunglema m.) soojas õhus. Osa pidulisi (lahkuma m.) pidult. Värvimata majad (tulema o.) kohe värvida. Kuivanud puud (tulema o.) maha raiuda. Palju lehti (lendlema m.) tuules. Neli ametnikku (saa-ma m.) just praegu puhkust. Need kirjad (tulema o.) posti viia. Viis raamatut (kaduma m.) uude korterisse kolimisega. Kunstidevalitsus, Riiklik Kirjastuskeskus, Kehakultuuri- ja Spordikomitee (rakendama m.) eesti parimad asjatundjad tõhe.

Näidis: Lapsi suusatab aias.

Aluse ja öeldistäite ühildumine.

351. Jälgida aluse ja öeldistäite ühildumist, kui viimaseks on omadussõna!

Pioneer on usin.	Pioneerid on	Pioneere on
	usinad.	usinaid.

Kui öeldistäiteks on omadussõna, siis ta ühildub alusega käändes ja arvus.

352. Jälgida omadussõnalise öeldistäite ühildumist, kui aluseid on mitu!

Üks alus	Mitu alust
Naabri poeg on andekas.	Naabri poeg ja tütar on andekad.
Öö on tuuline.	Öö ja päev on tuulised.
Kuusk on talvelgi roheline.	Kuusk ja mänd on talvelgi rohelised.

Kui aluseid on mitu, siis on omadussõnaline öeldistäide mitmuses.

353. Vaadelda, kuidas ühilduvad täis- ja osa-öeldistäide, milleks on nimisõna!

Täisöeldistäide	Osaöeldistäide
Saabas on jalanõu.	Saabas on tarvilikumaid jalanõusid.
Saapad on ta ainsad jalanõud.	Saapad on tarvilikumaid jalanõusid.
Saabas ja king on ta ainsad jalanõud.	Saabas ja king on tarvilikumaid jalanõusid.
Ma olen eestlane.	Ma olen eestlasi (üks eestlastest).
Me oleme eestlased.	Meie oleme eestlasi (teatav salk).
Mina ja sina oleme ainsad eestlased, kes elavad selles linnas.	Mina ja sina oleme eestlasi (on veel teisi eestlasi).
Nimisõnaline täis-öeldistäide ühildub alusega nagu omadussõnaline (arvus ja käändes ning on mitmuses, kui esineb mitu alust).	Nimisõnaline osa-öeldistäide üldiselt ei ühildu alusega. Ühildumine on ainult siis võimalik, kui lauses leidub juhuslikult ka osa-alus. Näit.: <i>Meid on siin ka eestlasi.</i>

Erandeid üldisist reegleist.

354. Võrrelda ja jälgida öeldistäite esinemist mõlemal allpool antud juhtumil!

Alus mitmuses — öeldistäide ainsuses	Alus ainsuses — öeldistäide mitmuses
<p>Viljapõllud on meie suurim varandus.</p> <p>Partisanid olid surmapõlgavaim ja julgeim võitlusüksus.</p> <p>Porgandid on aedvili.</p>	<p>Need kaks viljapõldu on väga suured.</p> <p>Suurem osa partisaneid olid hulljulged.</p> <p>Turult ostetud kilogramm porgandeid on mullased.</p>
<p>Öeldistäide on ainsuses, kuigi alus esineb vormilt mitmuses, kui öeldistäide tähendab mingit kogu, milles alus sisaldub.</p>	<p>Öeldistäide on mitmuses, kuigi alus on vormilt ainsuses, kui viimane väljendab hulka, mõõtu ja arvu (sest ta tähendab sisuliselt mitmust).</p>

355. Jälgida sõnade täis ja valmis esinemist öeldistäitena!

Tuba on rahvast täis. Toad on rahvast täis. Tube on rahvast täis. Kas kingad on valmis? Ämbrid ja mannereid olid piima täis.

Sõnad täis ja valmis esinevad öeldistäitena alati ainsuses ja muutmata kujul.

356. Harjutus. Panna öeldistäited nõutavasse vormi ning tõmmata neile joon alla!

Osa raamatuid on (inglisekeelne). Vares ja varblane on külalt (julge). Salk sõdureid on väga (korralik). Kolm meie klassi õpilast on eriti (viisakas) ja (intelligentne). Talumehelt ostetud

kilogramm kirsse on (toores). Kas mu saapad on juba (valmis)? Vihik ja raamat on sul (puhas). Hiired on kassi (tavalisem toit). Murakad ja sinikad on juba (küps) ja (valmis). Inap ja Oku on (meremees). Meie noored oleme rahva (tulevikulootus).

Näidis: Osa raamatuid on inglisekeelsed.

Täiendi ühildumine.

Omadussõnalise täiendi ühildumine.

357. Tõmmata omadussõnalisele täiendile joon alla ja vaadelda selle ühildumist põhisõnaga!

Kilomeetrite kaupa venis metsik laas pimedate padrikutega ja samblasoodega, kuhu suuremad loomadki ligi ei pääsenud. Pika-jalgised kured elasid siin, üksikuil soosaartel nad ehtasid pesi ja püüdsid madalas vees konni. Laia läikiva kirvega raius isa võsastikku.

358. Ülesanne. Käänata kõigis käändeis *lai läikiv kirves* ja jälgida täiendi ühildumist põhisõnaga!

Omadussõnaline täiend ühildub oma põhisõnaga arvus ja käändes; ainult ilma ütlevas, kaasa ütlevas, rajavas ja olevas käändes esineb ta küll põhisõna arvus, aga omastavas käändes.

Märkus. Ainult tarbe korral selguse pärast (küi omadussõnalise täiendi ja põhisõna vahel on veel teisi laiendeid) võib omadussõnaline täiend ka olevas käändes saada käändelõpu. Näit.: *Ta on tuntud parimana maailma- ja vene kirjan- duse tõlkijana* (s. t. *ta on parim tõlkija*).

359. Võrrelda *nud-*, *tud-*kesksõna ja *tu-*lõpuga omadussõnalise atribuudi ühildumist!

<i>nud-, tud-</i> partitsiip ei ühildu	<i>tu-lõpuline</i> omadussõna ühildub
--	---------------------------------------

Äsjaesitatud ettepanekut ei saadud veel panna hääletamisele.

Hästi korraldatud matkal nägime palju.

Astusin mahalangenud lehtedele.

Mõttetut ettepanekut ei võidudki panna hääletamisele.

Hädaohutul matkal läbi Kaukaasia saime palju värskaid muljeid.

Emal silitas haige lapse kahvatuid põski.

nud- ja *tud-*partitsiip täiendina ei ühildu oma põhisõnaga (ühilduvad ainult järelolevas asendis, näit.: *Me mälestame punaväelasi langenuid. Nad laulsid laule punaväelasist langenulist*). Küll ühildub aga *tu-lõpuline* omadussõna.

360. Võrrelda *matu-* ja *mata-lõpuliste* omadussõnaliste täiendite ühildumist!

<i>-matu</i> ühildub	<i>-mata</i> ei ühildu
Õpetaja ei andnud meile lahendamatu ülesannet.	Õpetaja selgitas meile lahendamata ülesannet.
Teostamatuid töid on võimata teha.	Tegemata töödest on kahju.
Need on seletamatud asjaolud.	Teadlane uuris seni seletamata asjaolusid.
Uus vaimusünnitus muutub hävimatuks teoseks.	See on veel hävimata teos.

Eitavad *matu-lõpulised* sõnad täienditena ühilduvad alati. Seevastu *-mata* ei käändu ega ühildu (*Tegemata töödest on kahju — s. o. töödest, mis on alles tegemata*).

361. Harjutus. Tarvitada õigesti omadussõnalisi täiendeid ja tõmmata neile joon alla!

(Majanduslik) tõusule annab (suur) hoogu vabrikutööstus. Noormehed võimlesid (must) pükstes ja (valge) särkides. Äрге tehke (teine) inimesele halba. (Tähtis) küsimuste üle räägiti palju. Marja oli (blond) juustega ja (suur imestav) silmadega tütarlaps. Mees tuli koju (lähedane) turult. Me jooksime varju (tihe hämar) kuusikusse. Poistele paistis see (igapäevane) nähtusena. Kalur jõudis varsti (suur) järveni. (Suurem) pingutuseta jõudsimе ujuda üle järve (lähim) talumajadeni. Enn on (kõik) inimestest huvitatud. (Lauldud) värssе ei suutnud ma kuidagi meeles pidada. Ema silitas haige (kahvatanud) põske. Nägin juba eemalt haige (kahvatu) nägu. Vihkasime vaenlase (barbaarne) kultuuripoliitikat, (ebahumaanne) võimu teostamise taktikat, (naiiv-jõhker) „teadust“ rassidest. Ene leinab oma (unustamatu) sõpra. Miks ei arvestata seda seni (ümberlukkamata) vastuväidet? Isa meenutas (möödunud) lahingupäevi. (Oodatud) külalistele pakuti kohe kohvi. Siin on mitmeid külastajate poolt (mahaunustatud) raamatuid. Vii siit ära need (puhastamata) saapad! Pärast (tagajärjetu) ootamist lahkusid kõik tuseselt. Arvustaja võrdles (nähtud) komöödiaid üksteisega.

Nä i d i s: Majanduslikule tõusule annab suurt hoogu vabrikutööstus.

362. Panna tähele, kuidas tarvitada sõna *oma* atribuudina järgmisil juhtumeil!

Lauserõhutu <i>oma</i> ei ühildu	Lauserõhuline <i>oma</i> ühildub
Andres mõlgutas <i>oma</i> mõtteid.	Andres tahab raskustest üle saada <i>omal</i> jõul.
Mees aitas <i>oma</i> sõpru.	See on <i>omast</i> kohast tõesti hea.

Oma täiendina jääb muutmata, kui ta on ilma lauserõhuta; *oma* käändub ja ühildub ainult siis, kui ta on rõhutatud.

Märkus. On siiski juhtumeid, kus selguse pärast ka lauserõhutu „*oma*“ tuleb ühildada. Näit.: *Ta rääkis omast direktori juures käimisest* (kui tahetakse vältida, et *oma* peetakse atribuudiks sõnale *direktori*).

363. Jälgida omadussõnalise atribuudi ühildumist, kui selle põhisõnal on mitu ainsuses esinevat atribuuti.

Eesti ja Soome keel (mitte: keeled) on teineteisega sarnased. Olin õppinud Tartu ja Moskva ülikoolis. Meie asutisel on osakonnad Tartu, Narva, Valga ja Võru linnas (mitte: linnades).

Kui ühel põhisõnal on mitu ainsuses olevat täiendit, siis ta esineb ise ikkagi ainsuses (mitte mitmuses).

364. Harjutus. Tarvitada õigesti klambreis olevaid sõnu ja tõmmata omadussõnalisele atribuudile joon alla!

Laiska peksavad just (oma) vitsad. Ka mordva, komi ja mari (keel) õppis ta selgeks. Tunti (võitmatu) igatsust (oma) kodumaa järele. Siin on koos kõik täiesti (oma) inimesed. (Oma) unistusi ta varjas hoolega teiste eest. Neiu lõi (oma) raamatust lahti 125-nda lehekülje. Katsuge enne korda saada (oma) asjadega, siis alles tulge teiste tegusid arvutama! Mees oli kõik ohverdanud (oma) aatele. Rongide kohtumine toimus Jõgeva ja Kaarepere (jaama) vahel. Lõppklassil oli eksam eesti ja vene (keel). Ja nüüd oli uusmaasaajal ka leib võtta (oma) käest ega olnud tarvis seda teistelt nuruda. Mats ütles (oma) pojale paar kibedat ja tõsist sõna. Me külastasime Võru ja Valga (keskkool) (kummaski mainitud linnas on ainult üks keskkool). Norra, Rootsi ja Taani (riik) on üksteise naabruses. Andsin talle raamatuid (oma) käest. Liisa ja Mati, kes elasid (mahajäetud) laanekurus, ei tahtnud uskuda (ennekuulmatu) ja (varemnägematu) raudteeuudist. Mina (oma) seisukohalt otsustaksin hoopis teisiti. Puud sirutavad (oma) latvu halli sügisetaeva poole. Laiuse ja Torma (vald) (asetsema — olevik) Põhja-Tartumaal. Vennaksed kujutlevad (oma) kombel pikse tekkimist. Kirjanik oli teadlik (oma) töömeetodist ja pooldas (oma) jutustusis ja romaanides realismi. Kreeka ja rooma (kultuur) on vanimaid Euroopas.

Näidis: Laiska peksavad just omad vitsad.

Nimisõnalise täiendi ühildumine.

365. Jälgida nimisõnalise täiendi ühildumist põhisõnaga, kui täiendi põhisõnaks on arvu, hulka või mõõtu tähendav sõna!

Viis sportlast tõi olümpiaadilt võidu. Neile viiele sportlasele korraldati suurejooneline vastuvõtt. Saabunud viit sportlast nähti juba vaguniuksel. Kaht lennukit nähti lendavat üle linna. Julge ohvitser võitis kümne sõduriga lahingu. Portsjonist salatist ei jätkunud sellele mehele. Suurel osal õppureil on head arusaamist meie emakeele arendamise ja uuendamise vajadusest. Mees sõitis koorma heintega turule.

Nimisõnaline täiend arvu, hulka või mõõtu tähendava põhisõna järel ühildub oma põhisõnaga käändes, välja arvatud neli viimast käänat (ilma- ja kaasütlev, rajav ja olev, kus põhisõna on omastavas).

366. Vaadelda nimisõnalist täiendit järgmisis lauseis ja võrrelda neid!

Põhisõna on ains. nimetavas (ei ühildu)	Põhisõna on objektiiks (ei ühildu)	Teised juhtumid (ühildub)
Siin on kilogramm heeringaid.	Mees müüs kilogrammi heeringaid.	Talgulistele ei jätkunud kilogrammist heeringaist.
Tükk juustu asetseb laual.	Koer sõi tüki juustu.	Kapis ei olnud enam tükkigi juustu.
Vakk õunu on keldris.	Ostsin vaka õunu.	Vakast õuntest võib keeta moosi.
Toosis on hulk suhkrut.	Laps pillas maha hulga suhkrut.	Laps pistis käe hulga suhkru sisse.

Kui arvu, hulka või mõõtu tähendav põhisona on 1) ainsuse nimetavas või 2) kui ta on objektiks, siis temale järgnev atribuut on ikka osastavas.

367. Harjutus. Asetada nimisõnaline täiend ja ta põhisona õigesse käändesse! Tõmmata neile joon alla!

(Koorem puid) (millega?) saab ahju kütta (tükk aega). (Liiter piima) (millest?) maksti üks rubla. Laps nägi aias õitsevat (kaks roosi). Järve ääres pügati (salk lambaid). Isa ostis talumehelt (vakk kartuleid). Töölised esitasid vabriku juhatasele (rida küsimusi). Haige võttis suhu vaevalt (tilk vett). Selle töö võime viia lõpuni ainult (hulk töölisi) (kellega?). Jaan oli vana noa vahetanud (liiter ploome) vastu. Koer hüppas ahnelt (suutäis leiba) järele. (Meeter riidet) (millest?) ei saa teha sulle ülikonda. (Hulk pidulisi) (kellel?) oli tuju hea.

Lisandi ühildumine.

368. Jälgida lisandi ühildumist oma põhisonaga!

Meile, lõppklassi poistele, hakkas kergejõustik väga meeldima. Tallinnas, Eesti NSV suurimas linnas, on palju nägusaid ehitisi. Tal vaesekesel polnud ei isa ega ema. Need kalad on püütud Peipsist, meie suurimast järvest.

Lisand ühildub harilikult oma põhisonaga arvus ja käändes.

Olevas, rajavas, ilma- ja kaasaütlevas jääb lisand põhisona ees sellega ühildumata (on genitiivis), ühildub aga põhisona järel.

Näit.:

Põhisõna ees — ei ühildu	Põhisõna järel — ühildub
Mees vehkis oma tööriista — kirvega.	Mees vehkis kirvega, oma tööriistaga.
Jõudsimel kuni meie piirilinnas Valgani.	Jõudsimel kuni Valgani, meie piirilinnani.
Selle võimsaima relva — isamaa-armastuseta ei püsi ükski riik.	Isamaa-armastuseta, selle võimsaima relvata, ei püsi ükski riik.

Märkus 1. Mõnikord, kui põhisõna on sisekohakäändes, võib lisand olla ka mõnes vastavas väliskohakäändes ja ümberpöördult. Näit.: *Vaba aja veetsin koduvalas Laiusel.*

Märkus 2. Kui põhisõna on nimetavas käändes, võib lisand olla (vastavalt öeldistäitereeglile) ka osastavas. Näit.: *Juhan Liiv, meie parimaid lüürikuid, sündis 30. apr. 1864. a. Riidmal.*

Märkus 3. Kui ainsuslikke põhisõnu on mitu, siis on lisand vastavas mitmuse käändes. Näit.: *Küsi seda Ainolt ja Marelt, oma tütreilt!*

Isikunime lisand.

369. Vaadelda lisandi ühildumist, kui põhisõnaks on isikunimi, lisandiks aga elukutset, aunime, sugulusastet või mingit muud suhet tähendav sõna, mis on põhisõna ees.

Täiendita lisand ainsuses	Täiendiga lisand	Lisand mitmuses
Kunstnik Kaldrel on palju annet. Sain vend Jaanilt kirja. Professor Lehistele avaldati austust.	Kuulsal kunstnikul Kaldrel on palju annet. Sain oma vanemalt vennalt Jaanilt kirja. Võrdleva keeleteaduse professorile Lehistele avaldati austust.	Vennad Kuimet-sad on head sport-lased. Vendi Saarnaid võib alati koos näha. Tuntud õestele Sauleppadele anti autasu eeskujuliku töö eest.
ei ühildu põhisõnaga selle ees.	ühildub oma põhisõnaga.	ühildub oma põhisõnaga.

370. Jälgida neilõpuliste lisandite ühildumist!

Töölisel Raiendil on palju osavust ja jõudu. Meie karjasel Mikul on valus vits. Nägin täna üliõpilast Kallastet.

ne-lõpuline lisand ühildub alati oma põhisõnaga.

Teoste, organisatsioonide jt. nimetuste lisand.

371. Jälgida lisandi ja põhisõna käandumist, kui põhisõnaks on jutumärkides olevad (näit. ajalehtede, asutiste, organisatsioonide, laevade, tööstuste jne.) pärisnimelised nimetused!

Tartumaal loetakse kõige rohkem ajalehte „Postimees“. Läksime kinosse „Helios“. Oldi J. Semperi näidendi „Aja käsk“ esietendusel teatris „Estonia“. Teenisin kaua aega ristlejal „Kirov“ (aga: teenisin kaua aega „Kirovil“).

Kui põhisõnaks on mingi teose, ajalehe, ajakirja, asutise, organisatsiooni pärisnimeline nimetus, siis käandub ainult (põhisõna ees asetsev) lisand, pärisnimi jääb aga muutmata.

Märkus. Kui niisugune lisand on põhisõna järel, siis käandub ka põhisõna: Näit.: *Teenisin kaua aega „Kirovil“, meie ristlejal.*

Eelmine põhireegel kehtib ka muude pärisnimetaoliste sõnade ja nende lisandite kohta, mis märgivad vastavat liiki.

Näit.: Lugesin leheküljelt *s a d a n e l i k ü m m e n d* neile ette huvitava luuletuse. Paragrahvis seitse on antud meie seltsi täpne kodukord. Eesti keele tähele *ü* vastab soome keeles *y*. Punktist O tõmmake sirgele AB ristjoon!

372. Harjutus. Panna klambreis olevad lisandid ja põhisõnad õigeste käändesse!

Meie (eepos „Kalevipoeg“) (millest?) ilmus a. 1935 uus illustreeritud väljaanne. Sügisel sõitsin meie ilusaimasse (puhkuslinn Pärnu) (kuhu?). Meie (jäämurdja „Suur Tõll“) (millel?) oli talviti palju tööd. Klass oli vaimustatud (kirjanik Fr. Tuglas) (kelle?) sulest ilmunud (romaan „Väike Illimar“) (millest?), millest avaldati juba varem katkendeid (ajakiri „Looming“) (kus?). Kustas kohtas tänaval oma vana (sõber Jaak Soomuste) (keda?). Võrus, (Kreutzwaldi kodulinn) (kus?), tegid fašistid

suurt hävitustööd. Aili viis kingad parandada (kingsepp Saar) (kelle?) kätte. Eile oli (spordiselts „Kalev“) (mille?) peakoosolek. Kas olete kuulnud midagi (Paul Pinna, meie teeneline näitleja) (kellest?)? C. R. Jakobson pidas (teatriselts „Vane muine“) (kus?) oma kolm isamaakõnet. (Üliõpilane Ristoks) (keda?) nähti sageli jalutavat oma (külaline Sinisalu) (kellega?). (Saapatööstuse artell „Soliid“) (kus?) valmistati häid jalanõusid. Sain (direktor Tammiste) (kellelt?) häid näpunäiteid oma tööks. Teadaanne ilmus (ajaleht „Rahva Hää“) (milles?). Seletuse leiate (lehekülg nelikümmend kaks) (kus?). Pidasime seda ohvitseri (kapten Lainvee) (kelleks?). Tõime (aednik R. Oja) (kellelt?) õunu.

REKTSIOONIST.

373. Jälgida lauseliikmete muutelist olenevust oma põhisõnast!

Kodanik Upsaste ei arvestanud alati teiste kaasinimeste soove (osastav, mitte kaasaütlev: soovidega). Noormees oli teadlik talle usaldatud ülesannete tähtsusest (seestütlev, mitte seesütlev: tähtsuses). Kaks kaheksandikku võrdub ühe neljandikuga (kaasaütlev, mitte alaleütlev: veerandile).

Neist näiteist selgub, et teatav põhisõna nõuab kindlat käänat. Nii nõuab verb *arvestama*, et ta laiend oleks *osastavas* käändes (*arvestama* mida? soove), adjektiiv *teadlik* nõuab *seestütlevat* käänat (*teadlik* millest? tähtsusest) jne.

Säärast keelelist nähtust, kus ühest sõnast oleneb teise sõna muude või kaassõnaline väljend, nimetatakse rektsiooniks.

374. Panna tähele järgmiste sõnade käändelist, pöördelist või kaassõnalist rektsioonil

Märgid: täisobj. v. = täisobjekt võimalik; osaobj. = verbi võib tarvitada ainult osaobjektiga.

alistama kedagi kellelegi (= alla heitma)	korvama midagi (= asendama, tasuma)
alistuma kellelegi (= end alla heitma)	käsitama midagi millekski (täisobj. v.)
alluma kellelegi	küsitama, küsitama kedagi
arvestama midagi	liituma kellegagi (= ühinema, liitu astuma kellegagi); millelegi või millegi külge (osana)
eelistama midagi millelegi	loovutama midagi
ennetama kedagi (= kellestki ette jõudma)	läbima midagi (= millestki läbi minema)
evima ehk omama mida ¹	läbistama midagi (= millestki läbi puurima, midagi läbi tor-kama)
halvustama kedagi (= halvaks panema, halvaks pidama)	meenuma (= meelde tulema) kellelegi
hoiduma millegi eest e. millestki	meenutama midagi kellelegi (täisobj. v.)
hüvitama midagi või kedagi millegagi	mugandama, muganema (= kohanema) millegagi
jagama midagi kellegagi, millegagi (arvu)	mõjuma millessegi (sisemusse, sisemiselt, näit.: <i>isa surm mõjus minusse masenda-valt</i>); millelegi (välimusele, väliselt, näit.: <i>tuul mõjub nahale kestendama pane-valt</i>)
kade kellelegi	nakatama kedagi (täisobj. v.) millessegi; ka: kellelegi midagi
kahtlema milleski	nakkama kellelegi
keelduma millestki	
kiinduma kellessegi	
kindel milleski	
kohaldama millelegi	
kohandama, kohanema millegagi	
kohtama kedagi või kellegagi	
kohtlema kedagi	
kohtuma kellegagi	
korrutama midagi millegagi	

¹ Selguse mõttes tarbe korral ka täisobjektiga.

näima suur või suurena või suur olevat
omistama kellelegi või millelegi midagi (= omaks andma)
osutama millekski
pahane kellelegi
puudutama kedagi (osaobj.)
puutama kellesegi (haril. sse-illat.)
põhinema, põhjenema millelegi
põlvnema millestki, kuskilt
rakendama millelegi; harvem ka -sse (näit. *töösse*); aga: *rakenda hobune vankri ette!*
reageerima millelegi
rõõmustuma, rõõmutsema millegi üle või millestki
samane (= identne) millegagi
sarnane millegagi¹
sarnanema, sarnlema¹ millegagi
sisendama midagi kellelegi
sugereerima kellelegi midagi
suhe millegagi (= vahekord); millesegi¹ (= suhtumine)
suhtlema kellegagi (= läbi käima)

sõltuma millestki (= olenema)
sümpatiseerima kellelegi
süüdi milleski
taotlema midagi (= korduvalt püsivalt kätte püüdma, harrata katsuma, saavutada tahtma)
teadlik (teadvus) millestki
tunduma parem või paremana või parem olevat
unustama midagi tegemata (ka -mast) e. teha
vaevuma midagi teha: *vaevuge lähemale astuda!*
valdama (= võimust võtma) kedagi (osaobj., ka täisobj. v.)
veenema, veenduma milleski
vihane kellelegi
vihjama millelegi
viitama millelegi
võrdne, võrduma millegagi¹
õigus millekski, millelegi ja milles
ühilduma millegagi
ühtima millegagi
ületama midagi (täisobj. v.)

375. Jälgida täiendsõna käänat *v*-partitsiibis, teonimes ja tegijanimis:

¹ Keeleuenduses ka millelegi.

<i>v</i> -partitsiip	Teonimi	Tegijanimi
meeltülendav	meeleülendamine	meeleülendaja
tuldvõttev	tulevõtmine	tulevõtja
aegaviitav	ajaviitmine	ajaviitja
Osastavas käändes	Omastavas käändes	

Isikulise tegumoe *v*-partitsiip nõuab laiendit (= täiend-sõna) osastavas¹, teonimi ja tegijanimi aga omastavas käändes.

376. Panna tähele reksiooni järgmiste põhisõnade juures, millede täiendõnaks (= laiendiks) on *tähele, järele* või *järel!*

tähele, järele	järel
tähelepanu (pannakse midagi tähele)	järelasetsev (= taga-asetsev)
järelevaatus (vaatamine kellegi või millegi järele)	järeלטalv (= tagatalv, hilisem talv)
järeleaitamine (kellegi aitamise, et järele jõuda)	järeлтulija (= hiljem tulija, järglane)
järeleandlik, järeleandmine (antakse kellelegi järele)	järeлhooaeg (= hilisem hooaeg)
järelemõtlemine (mõeldakse millegi üle järele)	järeлkaja (= järel, hiljem olev kaja)
järelepärimine	järeлmaks (= hiljem makstav maks)
järeletehtud (esemed)	järeлroog (= hilisem roog teiste toitude järel)
	järeлvägi (= tagakäiv vägi)
Alaleütlevas käändes	Alalütlevas käändes (kohalises ja ajalises tähenduses)

¹ Erandi moodustavad *mõõduandev, heategev* ja *imetegev*, millede paralleelvormideks on ka *mõõtuandev, headtegev* ja *imettegev*.

377. **Harjutus.** Panna klambreis olevad sõnad nõutavasse käändesse või tarvitada õiget kaassõnalist väljendit!

Maret eelistas ilukirjanduse (lugemine teatris käimine). Andekus üksi ei suuda korvata tahtjõu (puudus). Antud ülesanne näib väga (huvitav). Mimoosi lehed reageerivad (iga väikseim puudutus) kokkutõmbumisega. Vanad koolivennad kohtlesid (üksteise) südamlilikult ning soojalt. Meie (kangelaseepos „Kalevipoeg“) omistatakse (suur tähtsus). Indrek tahtis hüvitada emale tehtud (ülekohus heategu). Kas te arvestasite uut maja ehitades ka (kõik asjaolud) ja (olukord). Sõdurid alluvad oma (rühmakomandör). Toots hakkas tahvli juures korrutama (viis seitsekümmend kolm). Kõgu piinlik vahejuhtum Heinoga põhjenes (vastastikune arusaamatus). Ema surm mõjus (Andres) rusuvalt. Arvestades (riiklik sotsiaalkindlustus) võime muretult elada. Olin teadlik meie rahva vaenlase (alatus) ja (nõrkus). Väike vend nakatas ka (mina sarlakid). Aimi pingutas oma (tähel-)panu ja hoolsust, et pääseda (järel-)aitamisest.

SISUKORD.

LAUSEÕPETUS.

Lihthlause.

	Lk.
Lause mõiste ja liigitus	3
Lause pealiikmed	5
Sõnadevaheline seos lauses	6
Alus e. subjekt	10
Aluseta laused	11
Täis- ja osaalus	12
Õeldis e. predikaat	14
Pöördsonaline õeldis	14
Käändsõnaline liitõeldis	15
Laiendatud lihthlause	22
Lause kõrvalliikmed	25
Täiend e. atribuut	25
Lisand e. apositsioon	29
Lisandi kirjavahemärgid	30
Üte	33
Ütte kirjavahemärgid	34
Sihitis e. objekt	36
Täis- ja osasihitis	38
Täisobjekt nimetavas ja omastavas käändes	43
Objekt asesõnades	47
Täisobjekt arvsõnades	49
Määrus e. adverbiaal	52
Tähtsamad määruste liigid	54
Kohamäärus	54
Ajamäärus	55
Hulga- ja mõõdumäärustest	58
Teisi määruste liike	59
Viisimäärus. Põhjusemäärus. Otstarbemäärus. Võrdlus-	
määrus.	59

	Lk.
Määrussihitis	59
Lauselaiend	63
Lauseanalüüs	64
Ühildumine e. kongruents	66
Öeldise ja aluse ühildumine	66
Aluse ja öeldistäite ühildumine	70
Erandeid üldisist reegleist	72
Täiendi ühildumine	73
Omadussõnalise täiendi ühildumine	73
Nimisõnalise täiendi ühildumine	77
Lisandi ühildumine	78
Rektsioonist	81

2. trükk.

Vastutav toimetaja Ž. Solba.

Ladumisele antud 3. XI 1946. Trükkimisele antud 7. IV 1947. Trükiarv
9200. Paber 56×79 , $\frac{1}{16}$. Trükipoognaid $5\frac{1}{2}$. Trükitähti trükipoognas 34560.
Arvutuspoognaid 4,7. MB-01774.

Trükikoda „Hans Heidemann“, Tartu, Vallikraavi 4. Tellimise nr. 1801.

На эстонском языке.

Проф. К. Куре и Б. Сэет. Грамматика эстонского языка для IX класса,
III часть.

35-

Rbl. 3.50

2.3
A
16122
2597625

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00259762 5

Rbl. 3.50

2.3
A
16122
2597625

PROF. KR. KURE ja B. SÖÖT

EESTI KEELE GRAMMATIKA

II

KESKKOOLI IX KLASSILE

III JAGU

EESTI KEELE GRAMMATIKA II KESKKOOLI IX KL. III JAGU

RK „PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“ □ TARTU 1947